

AYLIK TARİH

Yıl: 4 Sayı : 37 Mart 2026

Didim'deki Apollan Tapınağı
Eski İstanbul Hayatı
Çırağan Sarayı
Eski İstanbul'da Ahlak Zabıtası
İkinci İnönü Zaferi
Kırım Savaşında İstanbul Hastaneleri
Kiliseden Çevrilen Camiler-3
Arap Camii
Galata Çavuşu ve Çıplak

İçindekiler

Didim'deki Apollon Tapınağı 3

Eski İstanbul Hayatı 6

Çırağan Sarayı 12

Eski İstanbul'da Ahlak Zabıtası 16

İkinci İnönü Zaferi 22

Kırım Savaşında İstanbul Hastaneleri 28

Kiliseden Çevrilen Camiler-3 32

Arap Camii 33

Galata Çavuşu ve Çıplak 40

Didim'deki Apollon Tapınağı

Arkeolog Arif Cengiz

Antik çağlarda, mitolojinin yarattığı Apollon, tanrılar babası Zeus ile onun sevgilisi Leto'nun oğludur. Zeus'un, kıskançlığı ile ün yapmış karısı Hera'nın takibinden kurtulabilmek için daima kaçan Leto, nihayet Delos adasındaki Kynthos dağında Apollon ile kardeşi Artemis'i dünyaya getirmiştir. Doğum esnasında, gökyüzünden altın parıltıları halinde yağmur yağmış, etrafta güller açılmış ve böylece Delos adası, Apollon ve Artemis'in mukaddes memleketi sayılmıştır. Apollon bir ışık tanrısıdır ve bu yüzden ona Phoibos, yani ışıldayan da denmektedir. Aynı zamanda tarım ve hayvancılığın tanrısı, gelişen gençliğin koruyucusudur. Apollon'un, şimdiye kadar ortaya atılanların aksine daha çok Anadolu ile ilgili bir tanrı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca onun kış mevsimlerinde Yunanistan'ı terkedip, ışığı bol, havası sıcak olan Anadolu'nun Lykia bölgesine göç ettiği ve sonra yaz gelince tekrar Delos adasına döndüğü kaydedilmektedir.

DIDYMA'DAKI APOLLON TAPINAĞI

Didyma'daki (Didim) Apollon ta-

pınağı, bugün Aydın ili sınırları içerisinde, Söke ilçesine bağlı Yenihisar (Yoran) köyündedir. Antik çağlarda Milet'in 10 mil güneyinde inşa edilen bu tapınak, bir tür kehânet merkezi olmasıyla ün kazanmıştır.

Kutsal Didyma'ya gelen ziyaretçiler, rahiplerin idaresi altında her yıl âyinler düzenlerler, bayram alayları

ve geceleri de meşale koşuları yaparlardı. Ayin zamanı Miletliler, devrin deniz araçları ile gelir, Panormas limanında karaya çıktıktan sonra dört kilometrelik taş döşeli ve son iki kilometresinin iki yanı heykellerle süslü kutsal bir yol ile Didyma'ya ulaşırlardı.

Kalıntıları zamanımıza kadar ge-

Apollon tapınağının avlusu.

Rumalihisarı'nın Boğaziçi'nden görünümü.

len Didyma Apollon tapınağının bulunduğu yerde, tarihi İyonya göçünden ve Milet şehrinin kuruluşundan kalan eski bir tapınak daha bulunuyordu. Arkaik devire ait olan bu eski Apollon tapınağı, birçok hükümdar, hattâ Lidya Kralı Kresus tarafından da ziyaret edilmişti.

Persler'in V. yüzyılda Anadolu'ya yaptıkları, akınlar sırasında, Darius, Arkaik devire ait olan bu tapınağı şehirle birlikte tahrip etmiş ve içerisinde bulunan bronz Apollon heykelini birçok Miletli esirle beraber, merkezleri Ekbatana'ya götürmüştür. Bundan sonra, 160 yıl harap ve terkedilmiş bir halde kalan tapınak, İskender'in Persler'e karşı kazandığı zaferden sonra, yemeden inşa edilmiştir. Helenistik devire ait olan bu kalıntıları günümüze kadar gelen Apollon tapınağının inşasına M.Ö. 300 yılları civarında başlanılmıştır. Efesoslu Paionias ile Miletoslu Daphis'in eseri olan bu yapının planı, gereğinden çok büyük tutulmuş, dolayısıyla M.S. II. yüzyıl ortalarına

kadar inşaat devam etmiştir. Yapı, Roma krallarının maddî yardımına rağmen, bir türlü tam anlamıyla bitirilememiştir. Duvarların bir kısmına son işçiliğin yapılmaması, bazı taşların traş edilmemesi ve güney peristilinin iç sırasına ait sütunlardan üçüncüsünün yivsiz oluşu da buna işaret

etmektedir.

Didyma Apollon tapınağı düzgün ve uygun bir alan üzerine inşa edilmemiştir. Arazi, tapınağın inşasına bir takım güçlükler çıkarmış, toprak zaman zaman kaymış ve ancak ön kısma yay şeklindeki takviye duvarı örüldükten sonra buna engel oluna-

Tapınağın genel görünümü

Apolon Tapınağı kalıntılarının diğer bir görünümü.

bilmiştir. Temellerinde zelzeleye karşı dayanıklı ızgara plan şekli uygulanan tapınak, Dipteros tipindedir, kısa taraflarda 10, uzun taraflarda da 21 sütun ile çevrilmiştir. Ayrıca yedi basamaklı yüksek kaidesi de (krepis) Helenistik devirde, Anadolu'da hâkim olan bir geleneğe işaret ettiği gibi,

nisbeten çukurda kalan yapının seviyesini de yükseltmektedir.

DEV EŞİK

Plan itibanyle Pronaos, iki sütunlu salon, Sekos ve Naiskos isimlerini alan dört ayrı bölümden ibaret tapınağın en ilgi çeken tarafını hiç şüphesiz önünde 1,45 m. yüksekliğinde bir eşik bulunan âbidevî kapısı oluşturmaktadır. Bu dev eşik, mimarî bir zorunluktan dolayı konmuş değildir. Bunda, o zamanki dinî görüşün olduğu kadar, kehânet merkezi oluşunun da büyük rolü vardır. Devrin dinî inanışına göre, ibâdete gelen halk, tapınakların içrisine giremezler, önündeki sunağın çevresinde toplanırlardı. Ancak rahipler ve Apollon kültü ile ilgili kâhinler tapınağa girebilirdi.

Şu halde ölümlülerin manen ve maddeten bu kapıdan girmesine olanak bırakmadığına göre, burasının bir ölümsüze ait olduğu anlaşıldı. Diğer taraftan İskenderiyeli Herons'un yazılarından Helenistik devir insanların, ilâhların bu şekildeki kapılarda görüldüğünü kabul ettiklerini öğrenmekteyiz. Tapınak kapılarının

da tanrıların görülmesi çok eski bir inanış olup, kaynağı eski Doğu'ya kadar uzanmaktadır; Mezopotamya'da Kar-Tikuti-Ninurta'daki Asûr tapınağında, Borsippa'daki Bâbilliler'den kalma Nabut tapınağı Ezida'da bu tip kapılar vardır.

Kâhinler, kapının arkasında yer alan ve ortasında iki sütunun bulunduğu salonda, Apollon'dan aldıkları kehânetleri halka bildirmek için toplanırlardı.

İki sütunlu bu salonun ortasından 22 mermer basamak ile inilen ve ayrıca dışarıdan iki dehliz vasıtasıyla girilen avlu, «Sekos» ismini taşımaktadır. Antik zamanlarda defne yapraklarıyla kaplı olan ve içinde bir de mukaddes kuyusu bulunan Sekos'un duvarları ağır payelerle takviye edilmiş iri bloklardan meydana gelmiştir. Gölge ışık oyunları ile yüzeyleri hareketlendiren payelerin başlıkları arasında, aslan gövdeli, kuş başlı, kartal kanatlı grifonlar ve kıvrık dallardan ibaret bir friz dolaşmaktadır.

Ayrıca mabedin sekosu içinde bulunması gereken Apollon'un heykelini dış etkilerden korumak için buraya İyon tarzında küçük bir tapınak yapılmıştır.

Hristiyanlığın yayılması sırasında bir süre kendi haline bırakılan ve sonra içerisine kilise inşa edilen tapınak, yangın sonucunda kısmen harap olmuştur. Daha sonra Bizanslılar, burada askerî garnizon kurmuşlarsa da, ikinci yangın tapınağı biraz daha tahrip etmekte gecikmemiştir. Gezginciler, 18. yüzyıldan itibaren uzun süre kendi haline bırakılan bu yapı ile ilgilenmeye başlamışlardır. İlk defa Newton ve Texier gibi seyyahların yazılarında sözü edilen tapınak üzerindeki çalışmalara 1858 yılında İngilizler tarafından başlanılmıştır. Sonradan Fransızlar, O.Rayet ve A.Thomas aracılığıyla, 1872 yılında kısa bir araştırma yapmışlar, Haussoullier ile Pontremoli de bunu devanı ettirmiştir. Çeşitli nedenlerle 1904 yılına kadar ara verilen çalışmalara bu tarihten sonra Prof.Th.VViegand başkanlığındaki Alman heyeti tarafından devam edilmiş ve tapınak tamamen meydana çıkarılmıştır.

Apollon heykeli.

Eski İstanbul Hayatı

Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey
1922 tarihli Sabah ve Alemdar gazeteleri tefrikalarından
derlenerek "Tercüman 1001 Eser" serisinde yayınlanan
"Bir Zamanlar İstanbul" kitabından alınmıştır.

Eskiden İstanbul'da gruplar halinde, matialle çocukları cami avlularında, yangın yerlerinde, mezarlık tarlalarında, mahalle aralarında, körebe, esir almaca, topaç çevirme, pilav pişti, çıplak yavrum, kapamazsın, uzun eşek, adım atlama, uçurtma uçurtma, birdirbir, aşık atma, tahtaravalli, seke seke ben geldim, saklambaç, ceviz açma, yazı mı tura mı isimleri ile anılan oyunları oynarlar, kış aylarında yokuşlarda kızak kayarlar, birbirlerini kar topları ile topa tutarlar, ilkbaharda yumurta tokuştururlar, tulumba sandığı kaldırıp yangın taklidi yaparlardı.

Mahalle Çocuklarının Oyunları

Kuş geçimi mevsiminde ökse ve kapanca denilen tuzaklarla kuş tutarlardı. Çocuklar tuttıkları kuşları kafeslere koyup cami avlularına götürürlerdi. Birçok kimseler bunlara beşer onar para verip kuşları azad ettirirlerdi. Çocuklar kuşları kafeslerden çıkarıp salıverirken «azad bozad, cennet kapısında beni gözet» derlerdi.

Bu oyunlardan başka tehlikeli bir oyun daha vardı ki, bir mahalle çocukları ile diğer mahalle çocuklarının taş savaşı etmeleri idi. Bu oyun bir muharebe halini alırdı. Oyunlarda ortaya çıkan anlaşmazlıklarda uyuşmazlarsa Perşembe günü öğleden sonraya karar verirler, buna karar veren takımın İlbaşı (*) iki çocuğu hasım tarafa gönderip resmen davet ederdi. Her mahalle oyununun İlbaşı en büyüklerinden seçilir, oyunları onlar idare ederlerdi.

(*) İlbaşı: Her mahalle oyununun İlbaşı en büyüklerinden seçilir, oyunları onlar yönetirdi.

Bunlar gözlerini taştan sakınmaz, dayaktan yılmaz, her tehlikeye meydan okur takımından oldukları için, her iki taraf birkaç gün önceden irili ufaklı tasları toplamaya başlarlar, bunları uygun yerlere küme küme istif ederlerdi. Kararlaştırdıkları saatte meydan çocuklarla dolar, iki taraf birbirlerine saldırır, yağmur gibi taş yağdırırlardı. Bu çatışma akşama kadar sürerdi. Bir taraf zaferi kazanamamışsa akşam anlaşılmaya varırlar, her iki taraf birbirlerinden alıp nöbetçi dikerek sokaklarda hapsedtikleri esirleri geceyi evlerinde geçirmek üzere serbest bırakırlardı. Ama ikinci gün bu esirler yerlerine gelmeye mecburdular. Çocuklar Perşembe ve Cuma günlerinden farklı günlerde öğle ve ikindi zamanında iki defa okuldan çıkarlardı. Perşembe günleri öğleden sonra akşama kadar serbest kalırlardı. Cuma günleri bütün gün tatildi.

Ertesi gün sabahın erken saatinde savaşa tekrar başlanırdı. Medet Allah, iki tarafta kumandalar, çığıklar, haykırmalar dünyayı tutar, taşlar kar tipisi halini alır, bir saldırıdır giderdi. Evlerde camlar kırılır, kadınlar avazları çıktığı kadar haykırır. Sonunda bir tarafta yenilgi baş gösterir, yenilenlerin herbiri bir tarafa kaçar. Kazananlar oyunun merkezini ele geçirirlerdi.

Bu zaferin neşesi sonsuzdu. Civar mahalle çocuklarına da haber salınır, çocuklar arasında kimlerin ne gibi yararlıklar gösterdiği anlatılırdı. Çatışmada başı yarılan, eli burkulan, yaraları kanayanlar yaralarını mendil ile bağlar, yaptıklarını ana babalarından saklıyarak sokakta düştüklerini söylerlerdi.

ÇOCUKLARIN RAMAZAN AYLARINDAKİ YARAMAZLIKLARI

Çocuklar, Ramazanı büyük bir sabırsızlıkla beklerlerdi. Çünkü hiç sev-

Çocuğunu okula götüren bir anne.

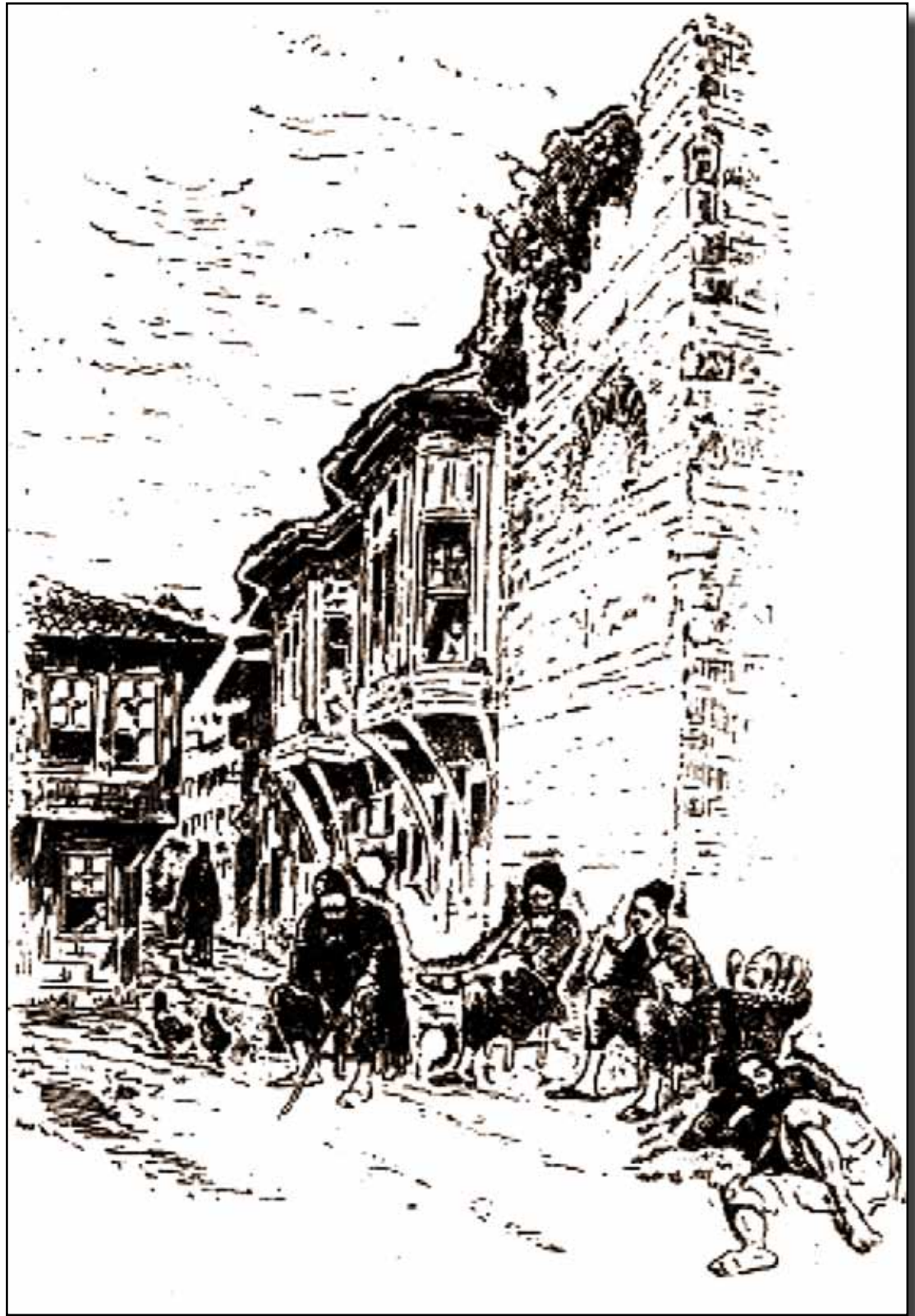
medikleri okul bu ayda hafifler, her gün yarım gün serbest olurlar, geceleri Karagöz'e giderler, her taraf kandillerle donanır, bir de gündüzleri harabelerden ve yangın yerlerinden yoğurt çanakları kırıkları, kiremit parçaları toplanır, mahalle aktarından kestane, altı patlar fişekleri, çanak ve el mehtapları alırlar. Kandil uçurtmaları düzenlenir. Geceleri yatsı ezanından önce oyun merkezinde toplanılır, herkes kendi görevine başlardı.

Büyük bir dikkatle çanak terslerine zeytin yağları ve fitiller konur, kiremit parçalarına muşambalar ve mumlar dikilir, yaya kaldırımlar üzerine dizilir, mehtaplar yanmaya, fişekler patlamaya başlar, artık gelip geçenlerden yağ ve meyve, mum parası toplamak için eski adet üzere hak kazanılmış olur. Alay alay sokaklarda yağ ve mum parası sesleri uğuldamaya başlar. Fenerlileri ürkütmek ve onlara mum parası verdirmek için "Bakkalda üzüm, fenerde gözüm" tekerlemelerini hızlı hızlı söylerler. Böylece gelip geçenlerden yağ ve mum parası alırlardı. Vermeyenlerin fenerlerini patlatmak, ya da kapıp kaçmak, hattâ yağ ve mum parası vermeyenlerin evlerinin camını kırmak adet haline gelmişti. Eskiden şimdiki gibi sokak lambaları olmadığı için fenersiz gezinmek yasaktı, sokakta gezen herkes fener bulundurmaya mecburdu.

Bir Ramazan gecesi Fatih Camii önünden geçerken birçok sesler duyduk. Sebebini anlamak için halkın birikmiş bulunduğu yere geldik. Meğer çocukların oyununa uğrıyan biri fenersiz kalmış, başka fener de bulamamış, çaresiz karanlıkta yoluna devam etmek zorunda kalmış. Bu sırada zaptiyeler önüne çıkarak fenersiz sokağa çıktığı için karakola götürmek istemişler, adamcağız güç halle başına geleni anlatarak kendini kurtarmış..

MAHALLE OKULLARI

Çocukların sokak yaramazlıklarının başlıca nedeni okullarımızın düzensizliği idi. Çünkü Sübyan okullarının çoğu vakıftı (1). İmamla beraber Kuran-ı Kerim'i ezberlemiş, hafız olmuş olan öğretmenler tarafından yönetilirdi. Ancak hafız olamamış öğ-

Eski İstanbul'da bir sokak.

retmenler de babalarından kendilerine geçen öğretmenliği başlarına bir sarık sarmak suretiyle yaparlardı (2).

(1) Bu gibi Vakıf okulların çoğunda, çocuklara Kapama adı ile her yıl bayramlık elbise ve ayakkabı verilirdi. Bu Kapamalar, Ramazan'ın onbeşinden sonra Üsküdar tarafında olanlara Ayazma, İstanbul tarafında olanlara Hamidiye İmarethanelelerinde verilirdi. Halk çocuklarını kapama veren mekteplere yerleştirmeye çalışırdı. Bu yöntem 1861 yılına kadar sürmüştü.

(2) 1911 tarihinde yayınlanan bir yönetmelik ile bu gibi okullara verilecek öğretmenlerin iyi seçilmesi kararlaştırıldı ve düzene sokuldu.

Bu sübyan okullarının Kalfa adı verilen iki de öğretmen yardımcısı vardı. Bu kalfalar da geçinmelerini sağlamak için getirilmiş cahil kimse-lerdi. Bunlar, zengin çocuklarına yüz vererek onları kollar, fakir çocuklarını da hırpalayarak, onları arsız yaparlardı. Kalfalar, hafta başı olan Cumartesi günleri haftalıklarını almaktan başka birşey düşünmezlerdi. Haftalık-larını getirmemiş çocukları sıkıştırırlar, bu yüzden başları ağrıyan ana baba ne yapıp yapıp Kalfaların haftalık-larını vermeye çalışırlardı. Çocuklar okusa da olurdu okumasa da.. Okula gidiyordu ya bu yeterdi.. Hoca ve

Kalfalar çocukların dersleri ile fazla da ilgilenmezlerdi.. Yalnız her çocuk okula getirildiği gün ana ve babası öğretmen Hocaya: «Eti senin kemiği benim» dediği için yaramazlık yapan çocuk hemen falakaya yatırıldı. Falakada çocuğun ayaklarını iki kişi tutar, hoca veya kalfa kızgınlığını giderinceye kadar kızılçık değneğini yapıstırıp dururdu.. Çocuklar ağlar, feryad eder ama acıyan olmasdı. İş bitince topallaya topallaya gider yerine otururdu. Sübyan okullarında kulağı çekmek, şamarlamak, falakaya yatırmak adet haline gelmiş olduğundan, gelişmiş çocuklar artık dayaktan yılmaz, azarlanmaktan utanmaz olurlardı. Bunların işi gücü nasıl bir yaramazlık ve arsızlık yapacaklarını düşünmekte, kendilerinden küçük olanlara da bu yolu gösterirlerdi.

Okulların çoğu bir katlı bina idi. Dört taş duvar ve toprak bir oda, içinde sıra sıra dizilmiş rahleler.. Çocuklar bu rahle önünde karşılıklı, evlerinden getirmiş oldukları minderler üzerine otururlardı. Öğretmenin yeri köşede idi. Baş ucunda uzun bir sırık ile değnekleri asılı dururdu. Sırıkla oturduğu yerden çocukları dövebilirdi. Kalfalar da birer köşede otururlardı.

O zamanlar çocukların hava almaya bahçeye çıkmaları âdet olmadığından yüzlerce çocuk sabahtan akşama kadar kafese tıkmış kuşlar gibi tıklı kalırlardı. Hep çıkma saatini beklerlerdi. Dışarı saliverildikleri zaman da ortalığı velveleye verirlerdi.

Bazı aileler çocuklarını haylazlıktan kurtarmak için beş, altı yaşında iken esnaf yanına verirlerdi ve doğal olarak cahil kalırlardı.

Bir de babalarımız çocukların terbiyesini diz çöküp utangaç bir halde oturmalarında gördüklerinden, örneğin onbeş yaşına gelmiş bir çocuk, konuşmalara karışır da bir soru sorarsa: «Büyüklerin sözüne karışılmaz» diye bir de azar işitirdi. Bundan dolayı da kocaman birer delikanlı olan gençler iki kelimeyi bir araya getirip konuşamazlardı.

PADİŞAH ÖNÜNDE BİR KARAGÖZ OYUNU

Sübyan okullarında derslere (Elifba) ile başlanırdı. A yerine geçen Eli-

fin üstüne bir kısa çizgi konulduğu zaman (E) okunur, bu çizgi alta konulduğu zaman da (İ) okunurdu. Yalnız üste konana (Üstün) alta konana da (Esre) denirdi. Örneğin (Elif üstün=E), (Elif esre=İ) olurdu.

- Sultan Mahmut zamanında meşhur Karagözcü Sait Efendi, Padişahın huzurunda Karagöz oynatırken konuya Sübyan okullarını almış. Hacivat öğretmen, Karagöz de öğrenci olmuş.. Hacivat (Bir üstün) der, Karagöz de bu sözü tekrarlar. Hacivat (Bir esre) deyince Karagöz, (Üstün) ün karşı anlamı olan (Bir altın) der. Hacivat (Esre) diyeceksin deyince Karagöz: «Yanlış okutuyorsun, Üstün'den sonra altın gelir, bir Altın) diye direnir. Öğretmen Hacivat, öğrenci Karagöze bir tokat atar, (Esre) diyeceksin der, Karagöz inat eder: (Bir altın) demekte ayak direr. Padişah, Karagöz'ün nüktelerini anlar ve bir altın gönderir. Bu defa Hacivat: (İki üs-

tün) der, Karagöz tekrarlar, (İki esre) deyince Karagöz, gene: (İki altın) diye tepinir. En sonunda Sultan Mahmut iki altın daha gönderir ama, Sait Efendiye de: «Halt ediyorsun» der. Sait Efendi: «Padişahım okullarımın halini belirtiyorum» karşılığını verir. Bu oyunun etkisi olsa gerektir ki Padişah 1828 yılında İstanbul Kadılığına bir Ferman göndererek okullara önem verilmesini bildirdi. Çocukların altı yedi yaşlarında okula verilmeyip işlerde çalıştırıldığı, bu yüzden cahil kaldıkları, okuma yazma öğrenmeyenlerin bundan sonra işe verilmemeleri emredildi.

Mahalle okullarının çoğunda yazı dersi olmadığından, çocuklara yazı dersleri evlerde ya da yazı öğretmenlerinin evlerinde bir ücretle verilirdi. Üstün zekâyâ sahip olanlar, zamanın bilginlerinden ders alarak yetişirlerdi. Bu da çok güç ve enderdi. Eğitimin bu kısırlığı yüzünden, Per-

Eski İstanbul'dan bir gravür.

tev, Akif, Reşit, Ali, Fuat, Ahmet Vefik, Mithat ve Ziya Paşalar, Şinasi ve Namık Kemal gibi üstün kimselerin yetişmesi kolay olmazdı.

ZENGİN VE FAKİR ÇOCUKLAR

Zenginler, çocuklarının okuması için özel öğretmenler tutarlardı. Bunlara Arapça, Farsça, yazı ve şiir öğretirlerdi. Bununla beraber, zengin çocukları içinde böyle özel öğretmenlerden yetişenler parmakla gösterilecek kadar azdı. Çünkü bu çocukların çoğu zenginlikleri ile şımarmışlardı. Nasıl olsa zengindiler, babalarının itibarı ile istedikleri memuriyeti de alabileceklerine inanırlar, okuma devresinde zevk ve eğlenceden vaz geçmezlerdi, öğretmenleri de onları sıkımadı, çünkü çocuğu darıltacak olursa kazançları ellerinden gideceği için şımank çocukların suyuna gitmeyi uygun bulurlardı.

Mahalle çocuklarının şikâyet ettiğimiz yaramazlıkları, hiç olmazsa vücut yapılarını kuvvetlendiriyor, kuvvetli ve çevik oluyorlardı, zengin çocuklarında bu da yoktu, çünkü lalaların ve dadıların kucaklarında bin-bir itina ile büyütölmeleri sonucu hastalıklı olurlar, nezleden ödleri kopar, kansız, çelimsiz, cılız kalırlardı. Hattâ çoğunun vücut yapıları bile bozulurdu.

Zenginlerin devlet hizmetinde bulunmuş bilginler sınıfından olan çocukları ise hoppalıklarla ün yaparlardı. Çoğu tenbel, beceriksiz idiler. Çünkü ilk terbiyelerini haremde kakavan çerkez dadı ve çetrefil Arap kadınlarından, selâmlıkta uzun yıllar sofra hizmetinde saç sakal ağartmış, emektarlıklarından dolayı konağın kapıcılığına verilmiş, köpekleri kovalamaktan aciz adamlardan alırlardı. Çocuklar (Keloğlanın Karakoncolosu, Dev karısının Gulyabanisi) masallarını dinlerler, bunları dinliye dinliye de umacıdan korkar kirpi gibi büzölür, yabancı insanlardan kaçır, huy-suz birer yaratık olurlardı.

Bu çocuklar nazar değer diye selâmlıkta misafirlere gösterilmez, terbiyeleri bozulmasın diye de konak halkı ile karşılaştırılmazdı. Her vakit gördüğü, bildiği dadısı ve lalası idi. Şayet konakta bir misafire raslarsa utanır, sıkılır, kaçır (Yuh) diye lala-

sını korkutur, süpürge sopasına çuha kenarını bağlayıp üstüne at gibi binner, bahçede koşar, geçerken ayvazın ayağını çeker, yemek tablasını devirir, daha böyle nice yaramazlıklar yapa yapa büyür, sakallanır, cinler, periler korkusundan odasında yatamazdı, çünkü çocuk kalmıştı.

DEVLET MEMURLARI NİÇİN CAHİL KALIRDI?

Hükümet merkezi İstanbul'da yüksek okul olarak Mühendishane (Teknik Üniversite), Harbiye ve Deniz okulları vardı. Coğrafya, Kimya, Hende gibi dersler okunurdu. Devlet memurlarının tahsil görmele-ri düşü-nülmezdi (3). Devletler arası anlaşmalarda murahaslarımız cahil oldukları ve bu yüzden zararlara uğradığımız tarihlerde yazılıdır.

(3) *Eskiden devlet erkanının en önemlileri Enderun'dan, devlet kalemelerinden ve vezirlerin dairelerinden yetişirdi. Bununla beraber hiç okuma-yazma bimeyenlerden de devletin en yüksek makamlarına geçenler vardı. Enderun'a Arapça ve Farsça öğretmenleri seçilerek tayin edilmiş olduğundan buradan birçok şair ve yazar yetişmiştir. Yalnız coğrafya ve matematik gibi bilgilerin okutulması adet olmamıştı.*

Rusların Akdeniz'e donanma göndereceklerine dair Fransız'lar tarafından verilen haber üzerine Baltık Denizinden donanmanın gelebileceğine akıl erdiremeyen devlet erkânı «Rus donanması uçarak mı Akdeniz'e gelecek?» diye inanmamışlar, Çeşme limanında Osmanlı donanmasının yakılmasından sonra akılları başlarına gelerek hayret etmişlerdi.

1826 savaşı yenilgisinden sonra Edirne'ye gönderilen olegelerimize Rusya delegelerinin harita üzerinde gösterdikleri yerleri bizimkilerin anlayamamaları ve konunun Bab-ı Ali'ce de çözümlenememesi üzerine Fransa ile Avusturya elçilerine başvurulmuş, bu delegelerin tazminat konusunda ileri sürdükleri bir milyonu, bir yük (4), yani yüzbin sanarak kabul etmişler, aradaki korkunç farkı anladıkları zaman da şaşırılmışlardı.

(4) **Eskiden halk arasında ve resmi dairelerde milyon kullanılmaz (yük) ve rese diye hesaplanılındı.**

Yük 100.000 akçe ve bunun yarısı Kese olarak bilinirdi.

Politikamızı yönetenler, memleketimizin sınırlarını ve hattâ nerelere bağlı bulunduğunu da bilmezlerdi. Cevdet Tarihinin II inci cildinin başlarında yazılı bulunan şu fıkra dikkatimizi çekmektedir:

«Şu karışıklığı bak ki, Bab-ı Ali bir adamın idamı için ferman yazıyor da nerede ve hangi sancağa bağlı bulunduğunu bilmiyor. Memleketin coğrafyasını bilmeyen devlet adamları işte böyle karaltıya kubur sıkır.»

1845 yılında Abdülmecid'in Bab-ı Ali'de okunan buyrultusunda «din ve dünya için» gerekli bilgilerin öğretilmesine işaret etmesi üzerine, Sübyan okullarının iyileştirilmesi için bir komisyon kurulmuş, komisyon program hazırlamış, birkaç yerde de Rüştîye okulu açılmıştı. Fakat 1875 yılında Reşit Paşa kabinesinin düşmesi üzerine Başkomutan tayin edilen Sait Paşa (5) okulları yeni fikirlerden ve fikirlilerden uzaklaştırmak istemiş, okullarda resim dersinin okutulmasından dolayı kendisinden öncekileri suçlamıştı. Nazır Vahbi Molla'nın teftiş olunur korkusu ile ne kadar harita varsa toplatıp kuburlara attırdığı (Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı) isimli kitapta yazılmaktadır. Halkın bilgiye kavuşması, okumanın artması için harcanan emek, Sübyan okullarına elifba ve ahlâk broşürleri dağıtmaktan ileri gidememiştir.

(5) **Sait Paşa aslen Bursa'lıdır. 1882 tarihinde Enderun'a girmiş, Hazine Kahyasına imam olmuş, sonra mabeyinci, daha sonra padişaha damat olarak birçok mülki ve askerî memuriyetlerde bulunmuştur. Azledildikten sonra bir kenara çekilmiş ve dervişçe bir hayat sürmüştür.**

ÇOK ESKİ ZAMANLARDAKİ ÜSTÜNLÜĞÜMÜZÜ NİÇİN YİTİRDİK?

Eskiden var olmak, milletçe yüksek olmak eğitim ile mümkün olduğu gençliği kabul edilerek Fatih Camii etrafında yüksek tahsil için medreseler kurulmuştu.

Sonraları Osmanlı Sultanları tarafından cami yaptırıldıkça etrafında mükemmel medreselerin kurulması

adet haline gelmişti. Padişahlarının gidişine uymayı gelenek haline getiren Vezirlerin çoğu İstanbul'un türlü semtlerinde cami, medrese ve zengin kütüphaneler kurmuşlardır.

Gene Osmanlı Padişahlarının bazıları Medreselerin yakınlarında ilkokullar yaptırmışlardır, O zamanki ilkokullar hakkında yeteri derecede bilgimiz yoksa da Medreselere kabul edilecek okuyucuların buralarda yetiştirildikleri muhakkaktır.

Bu arada zengin devlet adamlarının da mescit ve okullar yaptırmaları âdeti gelenek haline getirilmiş, memleket adım başında bu gibi kuruluşlarla dolmuştu.

Şunu da belirtmek gerekir ki. Medrese ve okul yapmak, dört duvar binalar yükseltmek demek değildi. Zamanın ihtiyacını ve eğitimin devamını sağlayacak vakıflar da kurulu-yor, bunları idare edecek adamlar tayin ediliyordu. Sonraları bu güzelim idare ehil olmayanlar elinde kalmış, bu suretle de iş çığından çıkmıştır. Bu hali doğuran sebeplerin başlıcası, örneğin üçyüz yıl önce kurulan bir okul öğretmenine verilen para, zamanına göre o öğretmeni geçindirmeye yeterli iken üçyüz yıl sonra o para, bir öğretmeni değil bir fakiri geçindiremeyecek kadar değerini kaybetmiş, bu yüzden de okullar ehil olmayan öğretmenlerin elinde kalmış, onlar da çocukları sıkıştırmak suretiyle geçimlerini sağlamaya başlamışlardır. Ne yazık ki, memleketimizin okumuş insanları geçim kaygısı ile ilkokul öğretmenliğini kabul etmemişler, bu yüzden ilkokul çağındaki çocuklar okulsuz kalmışlardır. Üsküdar tarafında 115, Galata civarında 120 ve İstanbul'da 300 ilkokul varken, bunların içinde ancak on okulda öğretmen bulunabiliyordu ki, bunun ne derece okumaya yardım edebileceği kolayca anlaşılır. Eskiden Medreselerimizde bunca hekim ve bilim adamı, sanatkâr yetiştirilmiş olduğu halde, sonraları bu bilgiler yerine din bilgisi öğretilmeye başlanmış, ilim ve fen Avrupa'da ilerledikçe bizde unutulmuştur. Bizim tarihimizi bile Avrupalılar türlü iftiralılarla yazmışlardır. Halbuki biz felsefe okumak günâhtır yollu muzur telkinlere kapılarak, islâmîliğin üstün varlığını unu-

tarak islâm ahkâmına uymayan garip bir taasup içinde siyasî menfaatlerimizi koruyamamış, komşularımızla münasebetlerde ticaret bakımından muhtaç olduğumuz yabancı dil öğrenmek şöyle dursun, Avrupalıların bize dair kötü niyetlerle yazdıklarından bile haberimiz olmamıştır (6).

(6) 1830 tarihinde Enderun ve Tıbbiye okulu öğrencilerinden Avrupa'ya 150 kişinin gönderilmesi Sultan Mahmut tarafından emredilmiş ise de bir tutucu mutaassıplar bu emri çirkin görerek türlü dedikodularla bu karara mani olmuşlardır.

Bununla beraber müneccimlerin haberlerine, geleceği keşf ettiklerine dair sözlerine önem vererek bir işe başlamak için mutlaka uğurlu gün aradık.

Bir takım cahil vaizler kürsülerde türlü safsatalarla birçok masumların zihinlerini karıştırmaktan geri durmadılar. Örneğin «Büyük medeniyetler ve büyük eserler vücuda getirenlerin dünyası ile bizim ilgimiz yoktur. Dört günlük ömür için gökyüzüne yükselen binalara ne lüzum vardır?» diyerek evlerimizin bile rahatlığına heves ettirmediler. Bir lokma ekmeğe razı ederek halkı geleceği düşünmekten men ettiler (7).

(7) İslâm dininin fazilet dini ve medeniyetin kurucusu; olğunu bütün dünyaya yayacak bilginler yetiştirmek üzere 1911 yılında (Medrestülvaizin) kurulmuştu.

Hele o tekke şeyhlerinin cahilleri (8) dervişlik, maneviyat, tasavvuf adı altında halka hep hurafeler aşılamağa, sanat ve ticaretten uzaklaştırılan zavallılar (bir hırka, bir lokma) ya kanaat ederek, tevekkülle bodrum katlarında, izbe köşelerde, mezarlık kenarlarında yarısı toprağa gömülmüş kovuklarda çürür giderlerdi.

(8) Hacı Bayram-ı Veli Hazretleri Ankara'da Ömrünün sonuna kadar manevi hizmetlerde bulunduğu gibi dünya işleri ile de meşguldü. Kendisi başta olmak üzere genç müritleri ziraat, sanat ve ticaretle meşguldüler.

Edebiyat, yazarlık kelimeleri otuz kırk yıl içinde işitilmeye başlandı.

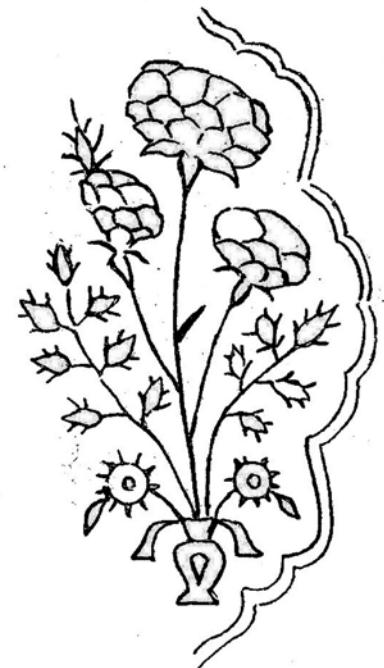
Babalarımız, dedelerimiz kahra-

manlık duygularını kuvvetlendirmek için Hamzaname, Kan Kalesi, Battal Gazi masallarını dinlemeye alıştırdılar. Fikirlerimizi aydınlatmak için okuduğumuz romanlar Aşık Kerem, Tahir ile Zühre, Köroğlu hikâyeleri gibi şeylerdi.

Bir çocuk küçüklüğünden delikanlılık çağına kadar sokaklarda büyür, yazılan heceleyemeyen öğretmenlerden terbiye görürse artık ondan ne beklenir?

Sonraları eğitimin önemi anlaşıldı. Sultan Hamit zamanında bir Üniversite kuruldu. Maarif İşleri Bakanlığına bağlandı, bir Meclisi Maarif kuruldu, ilk ve ortaokullar açıldı. Maarif Meclisi azasından Mehmet Fuat ve Ahmet Cevdet efendiler (paşalar) tarafından Kavaidi Osmaniye kitabı yazılıp bastırıldı. Darüşşafaka, Sanayi Okulları açıldı. Yaşları uygun olanlar buralara verildi. Buralarda çalışmak isterdi. Başarılı olmak isteği inşam dürttüğü için eskisi gibi sokaklardaki çocuklar alayı kalktı. Ana, babalar da okumanın faydasını anladılar. Bilgisiz, sanatsız yaşamının kabil olmadığı anlaşıldı. 1870 yılında iyi tahsil görmüş kimselerden (Cemiyeti İlmiyei Osmaniye) kuruldu, ilme ve fenne dair kitaplar basıldı. Yabancı dilden çeviriler yapıldı. Mektebi Saltanî (Galatasaray Lisesi) (9) kuruldu, ecnebi dil Öğreten okullar çoğaldı. Günlük gazeteler yayınlandı.

(9) İstanbul'da bütün dersleri Fransızca olmak üzere 900 öğrenci okutan Galatasaray Lisesi kuruldu. Lüzumlu araç için 400,000 frank sarfedildi. Senelik masrafı için 500,000 frank ayrıldı.

ÇIRAĞAN SARAYI

Talihsiz bir yangın geçiren saray günümüzde otel olarak kullanılmaktadır

Mimar Necmi Yetiş

Bugün, Boğaziçi'nde bulunan Çırağan Sarayı'nın yerinde, bundan yüzlerce yıl önce «Kazancıoğlu Bahçesi» diye anılan bir bahçe vardı. Sonradan IV. Sultan Murad burasını, kızı Kaya Sultan'a hediye etmiştir. Burada yapılan ilk yalının, Kaya Sultan'a ait olduğu söylenir.

Bu yalı sonraları ihmal edilmiş, fakat III. Sultan Ahmed padişah olunca (1703), yeniden önem kazanmış, burada bir saray yapılmıştır. 1717 -1718 yıllarında, İstanbul'daki İngiliz elçisi Montague'nün eşi Lady Montague, bu saraydan şöyle bahseder:

«Size, burayı tasvir etmek istiyorum... Saray, deniz kenarında bulunabilecek mevkilerin en güzelinde... Mevkiye, ağaçlık bir tepe hâkim. Saray, son derece büyük. Kapıcı, 800 odasının olduğunu söyledi. Odaları saymadım. Fakat pek çok oda olduğuna hiç şüphe yok. Mermer, yıldız ve boyanın en inceleri, bol bol sarfedilmiş. Pencere-lerinin camları, İngiltere'nin en birinci billurundan yapılmış. Koca Osmanlı İmparatorluğu'nun geliri, sanki buraya akıtılmış».

III. Sultan Ahmed zamanında, Lâle Devri eğlencelerine sahne olan saray, I. Mahmud'un ilk saltanat yıllarında ihmale uğradı. Fakat beş, altı yıl sonra tamir edilerek yeniden kullanılmaya başlandı. Saray, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, III. Selim'in kız kardeşi Beyhan Sultan'a verildiyse de, sultan, bunu padişaha devretti. III. Sultan Selim de, sarayın tamiri ve genişletilmesi için geniş ölçüde teşebbüse girişti. 1803 -1804 yıllarında tamirat ve ilâveler bitmiş bulunuyordu.

III. SELİM'DEN SONRA

Çırağan Sarayı, II. Mahmud zamanında, yazlık saray olarak kullanıldı. 1836 yılında, sarayın yanında bulunan Hanım

Kadın Mescidi ve bir mektep yıktırılarak saha genişletildi. Burada yepyeni bir saray inşa edildi (1839).

Saray tamamlandığı yıl II. Mahmud Çamkca'da vefat ettiğinden, tahta çıkan Abdülmecid, sayfiye mevsiminden itibaren Çırağan'ı, yazlık saray olarak kullanmıştır. Mevsime göre saray değiştiren genç padişah, Çırağan Sarayı'na yerleştikten sonra, babasının inşa tarihlerini Ziver Efendi'ye değiştirtmiştir.

Sarayda (1850-1858) tarihleri arasında yapılan iç ve dış değişiklikleri, şair Leyla Hanım ve Yusuf Râzi Bey şöyle anlatmaktadırlar:

«Bu eski Çırağan sarayı da, sonuncusu gibi, bütünü ile birlikte kuzeydoğudan Ortaköy, güneybatıdan Beşiktaş semtleri arasında hemen bütün sahili işgal ediyordu. Burada, kuzeyden güneye doğru beş ayrı bina uzanmaktaydı.

«I — Kabul resmi (muayede) daireleri ve mabeyin ki, burada mabeyinciler,

kâtipler ve saray erkânının odaları bulunmaktaydı.

«2 — Padişahın hususî daireleri.

«3 — Harem-i Hümayûn daireleri.

«4 — 10 kadar odası olan küçük bir bina.

«5 — Veliaht dairesi.

HAREM-İ HÜMÂYÛN

«Valide - sultanla, kadın - efendilerin, ikballerin ve kalfaların, biri denize değeri de bahçeye bakan ikişer odaları vardı. Bunlardan, birinden diğerine gidilirken büyük sofadan geçilirdi. Üç büyük avize ve gayet zengin kapı perdeleri, sofanın tek mefruşatını teşkil etmekteydi. Döşeme, gayet ince bir Mısır hasırı ile örtülü idi. Kadın - efendiler ve ikballerin odaları çizgili, çiçekli Kürt halılarıyla süslenmişti. Her odada, yatak büyüklüğünde, kenarlarına yastıklar konmuş, divan vardı. Bunların üstünde, gayet yumuşak ipek kaplı bir şilte bulunur, geceleyin bu

Çırağan Sarayı yangını.

Çırağan Sarayı yangından sonra uzun müddet harabe olarak kaldı.

divan, ikinci ve hafif bir şilte ilâvesiyle yatak haline getirilirdi. Pamuklu yastıklar, işlemelerle süslü olurdu. Kışın, yorganların üzerine şallar ve kürkler atılırdı.

«Yatak odasının bir kösesine beyaz örtü yayılır ve bunun üstüne, içinde gece mumu bulunan gümüşten, camlı bir fener konur, ışık, fenerin etrafına sarılan ipek bir mendil arasından süzülürdü...

«Bu devirde, İstanbul'da sarayda olsun, evlerde olsun, soba kullanma âdeti yoktu. Kışın, genellikle pirinçten, bazen gümüşten yapılmış çeşitli biçimde mangallar kullanılırdı. Bu mangalların, ateşi korumak ve kıvılcım sıçramasına engel olmak için geceleyin kapatılan delikli bir kapağı vardı. Odaların duvarlarına kışın perdeler asılırdı. Bu perdelerin ekserisi çuhadan yapılır, kenarları da renkli kumaşlarla süslü bulunurdu. Bilhas-sa Çırağan'da bu perdeler iki katlı olarak kullanılmıştır.

SARAY BAHÇESİ VE HALVET

«Eski Çırağan sarayının bahçeleri, bu günkü Mecidiye Camii'nden başlayarak, Yıldız Sarayı'na kadar devam eden Yıldız bahçelerinden başka bir şey değildir. O devirde, büyük parkta, asırlık ağaçlar, çiçek tarlaları, sebze ve meyva bahçeleri, turfanda için limonluklar, kuş kafesleri,

.yapay ırmaklar ve koruluklar vardı. «Pa-dışah, mâbeyn adı verilen bahçede gez-

mek istediği zaman, harem ağalan, bahçıvan ve muhafızları: «Halvet, halvet» nidaları ile dışarı çıkarırlardı.

MEŞKHANE VE SAZ TAKIMI

«Mabeyne yakın dairenin zemin katı meşkhane idi, haftada iki gün bando ve orkestra takımı, bir gün de ince ve kaba saz takımları çalarlardı. Bu saz eğlencelerinde çoğu zaman padişah da hazır bulunurdu»

Abdülmecid, Dolmabahçe Sarayı yapıp bittikten sonra oraya taşınmış, Çırağan sarayını da yeniden yaptırmak için 1860'da yıktırmıştı. Ancak, maddi sıkıntı ve Kuleli olayının oluşması, onu bu isteğinden vaz geçirmişti.

Çırağan sarayının yeniden yapımına Abdülaziz zamanında, 750m. uzunluğunda bir alanda başlanmıştır.

Yeni saray, bu kez tamamen beyaz mermer ve muhteşem sütunlarla süslenerek yapılıyordu.

Saray, mimarî bakımdan, Osmanlı Avrupa mimarisinin bir karışımıdır, süslemedeki ihtişam, Dolmabahçe Sarayı'ndan daha fazladır. Mimarî Serkis Dalyan'dır. Sarayın içini süsleyen nakış ve resimler mimann eserleridir.

Abdülaziz, bu yeni saraya 1866'da yerleşmiş, fakat kısa bir süre sonra Dolmabahçe Sarayı'nı tercih etmişti. Yerine

Sarayın harap durumdaki diğer bir fotoğrafı.

Çırağan Sarayı'nın günümüzdeki durumu.

geçen V. Murad, üç ay, üç gün saltanat ettikten sonra akıl dengesinin yeterli olmadığı gerekçesiyle tahtan indirilip II. Abdülhamid tarafından «kapalı bir araba içinde, özenle derhal Çırağan sarayına nakledilmiştir.

20 Mayıs 1878 tarihinde oluşan, Suavi'nin Çırağan olayında ise, heyecanlı bir gün yaşanmıştır. 28 mahkum hayatını Çırağan'da geçiren Murad, 29 ağustos 1904 tarihinde ölmüş ve Çırağan sarayının hareket alanı da böylece kapanmıştır.

MECLİS-İ MEB'USÂN

23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyetin ilânından sonra Çırağan sarayı, tarihî günlerinden birini daha yaşadı. Mebuslar, 14 Kasım 1909'da Çırağan'da toplandılar. O gün, daha saat 8.00'de, Yıldız sarayından Çırağan'a kadar uzanan büyük caddeyi, askerler ve binlerce halk doldurmuştu. Başta padişah olmak üzere, mebuslar, halkın sevgi gösterileri arasında saraya geldiler.

Sarayın üst katındaki çok süslü üç salonun Boğaziçi'ne bakan birincisi, padişaha ayrılmış ve oraya bir taht konmuştu. Ortadaki salon, meclis-i mabusân ve İstanbul tarafındaki salon ise meclis-i ayan dairelerine ayrılmıştı.

Fakat, ne yazık ki, çok parlak bir şekilde ikinci toplantı devresine giren meclis-i meb'usân, daha sonraki toplantılarına burada devam edemedi. Çünkü, 20 Ocak 1910'da bir kaza, Çırağan'ı yangın felâketiyle karşı karşıya bırakmıştı.

Yangın, kalorifer bacasından çıkmıştı. itfaiye ekipleri, yangını çok geç haber aldıklarından bir şey yapamadılar.

Bu arada, Mesudiye zırhlısı, Römorkör Kumpanyası'nın itfaiye ekipleri, Amerikan, Rus sefaretine ait yatlar, yangını haber alır almaz, sarayın önüne gelmişlerse de, şiddetli esen lodosun da körüklediği alevler karşısında çaresiz kalmışlar ve hiç bir şey kurtarılamamışlardır.

Büyük bir tedbirsizlik ve araç yokluğunda kısa zamanda tarihin karanlıklarına gömülen Çırağan yangınında can kaybı olmamış, fakat tarihî değerleri pek fazla olan mahrem evrak, ressam Ayvazovski'nin kıymetli tabloları ve V. Murad'ın kütüphanesi kurtarılamamıştır.

O günkü değerleriyle beş milyon altın değerinde olan saray, 1920 -1922 yılları arasında bir Fransız istihkâm kıtası tarafından işgal edilmiştir.

Yangın geçirdikten sonra, çeşitli kurumlara depoluk yapan felâketzede saray, harabelikten kurtararak otel yapılmıştır.

Daha sonradan da Prof. Bonatz ve ünlü Türk mimarı Prof. Sedat Hakkı Eldem tarafından, buraya turistik bir otel yapılmak üzere ircelemlerde bulunulmuştur. 1946 yılında Saray'ın bodrum katında bulunan Mevlevi dervişlerine ait mezarlar, bir istihkam yüzbaşısının altın aramak için yaptığı kazılarda tahrip edilmiş aynı yıl içerisinde Saray çıkarılan bir kanunla İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bırakılmıştır.

1987 yılında otel olarak kullanılmak amacıyla Japon Kumagai Gumi ve Türk Yüksel İnşaat tarafından restorasyonuna başlanmış, 1990 yılında otel 1992 yılında ise Saray hizmete açılmıştır. Uzun süren tasarım ve inşaat çalışmaları sonrasında "Çırağan Sarayı Otel" 1990 yılında açıldı. Tarihi Saray ise kapılarını 1992 yılında açtı.

Saray'da bundan sonra yapılan restorasyon ise 20 Nisan 2006'da bitirildi ve Saray sütleri tamamen yenilendi. Günümüzde birçok sosyal aktiviteye ev sahipliği yapmaktadır. Yine birçok basın ve halkla ilişkiler ajansı tarafından hemen her gün bir başka basın toplantısına da ev sahipliği yapar.

Günümüzde otel olarak kullanılan Çırağan Sarayı'nın içi.

Eski İstanbul'da Ahlak Zabitası

İşkal

yıllarında İstanbul'a gelen İngiliz askerleri her türlü ahlaksızlığa neden olmuşlardı.

Şahin Nonmaz

İstanbul Ahlâk Zabıtasının görev ve sorumluluklarının çok ağır ve nazik olduğu kabul edilir. Ahlâk Zabıtası memurlarının sağlam kültür sahibi olması, türlü taassup kaynaklarına dayanan amansız sabit fikirlere sahip bulunması, bir sahada cemiyete son derece faydalı birtakım ruh hastalarını fuhuşa alışmışların başıboş ve serseri gruplarından ayırt edebilmesi, genel tepkilerle neden olan fuhuş yüzünden cinayetlerden ayrı olarak, fuhuş uygulamasının daima mahrem olduğunu asla unutmaması, bunun içindir ki, gazete muhabir ve fotoğrafçıların fuhuş uygulamasını ve baskınlarına asla şahit olmaması, bu gibi olayların basına ulaşmaması gerekir.

Osmanlı devrinde İstanbul halkının sağlık durumunu koruyan Ahlâk Zabıtası'nın başlıca görevleri şu maddeler üzerinde toplanır:

1 — Fahişelerle genel evlerin sağlık ve düzen durumunu daima göz altında bulundurmak.

2 — Fuhuş yoluna saptığı halde vesika almamış olan kadınları (gizli fahişeleri), vücutlarını sapık zevklere âlet etmiş uygunsuz erkek çocuklarla gençleri, zabıtaya kaydettirilmeyerek fuhuş yapmalarına ayrılan evleri (gizli umumhaneleri), fuhuş kasdiyle buluşma yeri olarak kullanılan evleri (randevu evlerini) meydana çıkarmak.

3 — Muhabbet tellâli ve simsarlarını takip etmek; bu bakımdan oteller, pansiyonlar, gazinolar, hanlar, hamamlar, deniz hamamları ve plajlar gibi umumî

yerleri devamlı bir kontrol altında bulundurmak.

Gizli fuhuş ile Ahlâk Zabıtası'nın sivil teşkilâtının uğraşması bir zorunluktur. Fakat sivil memurların da raporlarını şüpheler üzerine değil, suç delillerini ve yerlerini ve tarihlerini kesin olarak tesbit ederek vermek mecburiyetinde olduklarını asla unutmamalıdır.

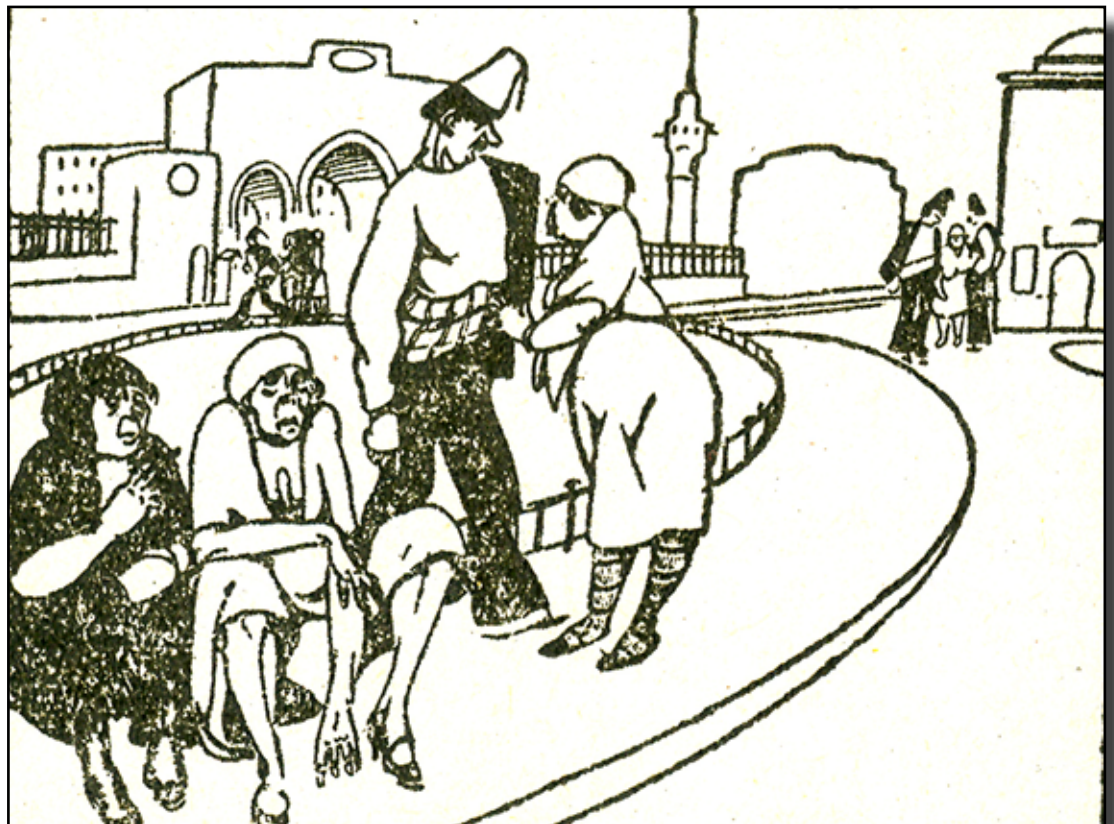
Ancak Osmanlı'nın son yıllarında İstanbul'daki fuhuş izleme ve baskınlarına gazete muhabir ve fotoğrafçıların özellikle davet edildiklerini ve çekilen kötü fotoğrafın gazete sayfalarında

yayınlandığı görülmüştür.

Zabtiye ve polis teşkilâtından önceye kadar İstanbul'daki Ahlâk Zabıtası işleri de, şehrin bütün zabıta işleriyle beraber seraskerlik emrindeydi.

Yeniçeri ocağının kaldırılmasından önce de İstanbul'un en büyük zabıta âmiri yeniçeri ağası, ahlâk zabıtasının âmiri de ocağın büyük rütbeli zabıtelelerinden subaşı ağa idi.

Subaşı ağa, uygunsuz kimseleri bir mahkeme karan olmadan tutuklar ve hapsedebilir, içinde fuhuş yapıldığından şüphelendiği evleri de semtin mah-

İşkal yıllarında Beyazıt.

keme vekili ve mahallenin imamı ile basabilirdi.

İslâm dininin, namusun korunmasına verdiği önem, İstanbul'un tarihi boyunca, her ne isim altında bulunursa bulunsun, İstanbul ahlâk zabıtasının manevî yardımcısı olmuştur. «Mahalle namusu» İstanbullular'ın üzerine titredikleri bir değer olmuş, asırlarca bekârlar, mahalle içine sokulmamış, semt semt bekâr odaları, bekâr hanları yapılmış, kadın ve erkek uygunsuz takımına karşı mahallenin namus havası bir ahlâk zabıtası görevini yapmıştır.

Subaşı ağa ve adamlarına da bekâr hanlarının ve bekâr odalarının bulunduğu semtlere nezaret işi kalmıştır ki, bu arada Fatih, Samatya, Kumkapı, Hocaapaşa, Sirkeci, Tahtakale ve civarını, Bahçekapı'yı, Galata ve etrafını, özellikle Tophaneyi söylemek gerekir. Kasımpaşa ve civarının ahlâk zabıtası ayrı bir teşkilâta, Kaptan Paşa'lığına bağlıydı ve oranın en büyük zabıta âmiri de tersane kethüdası ağa idi. Şehrin Marmara sahilleri, Boğaziçi sahilleri, sur dışında Küçükçekmece'ye ve Anadolu yakasında da Bostancı'ya kadar uzanan sahillerin zabıta âmiri de Bostancıbaşı Ağa idi.

Subaşı, tersane kethüdası ve bostancı-başı ağaların o devirlerde kullandığı başlıca zabıta nizamı «zen-cirlenae kefalet» idi. İş bulmak için İstanbul'a gelen bekârların büyük şehirde yerleşip kalabilmesi çok zordu. Rumeli'nde Küçükçekmece köprüsünde, Anadolu'da da Bostancıbaşı köprüsünde (Bostancı'da) bir yoklama yapılır, İstanbul'a gidenlerin kimin yanında kalacakları, hangi işi tutacakları kayıt ve tesbit edilirdi, İstanbul'da da kefilsiz olarak hiç kimse hanlara, bekâr odalarına ve medreselere kabul edilmezdi.

Herhangi bir sanat işinde, devletçe belirlenmiş miktardan fazla kalfa, çırak, yanaşma, işçi ve amele çalıştırılmazdı. Her üç senede bir de bütün çarşılar, dükkânlar, hanlar, hamamlar, iskeleler sıkı bir denetimden geçirilir, hamal, kayıkçı ve tellâlar ile dükkân ve imalâthane çırak ve işçilerinden, fırın işçilerinden fazla bulunanlar, kefilleri dahi olsa, İstanbul'dan çıkarılıp memleketlerine gönderilirdi.

Asırlar boyunca İstanbul zabıtası, hareketlerini daima gözönünde bulunduramayacağı bir nüfus kalabalığını «Çok sayıda karışıklıklar ve kötülükler ve fuhuşa» yol açacak bir konu olarak görmüştür.

Solda Subaşını temsili bir resmi görülüyor.

IV. Murad'ın ölümünden bir yıl önce, 1639'da İstanbul'da yapılan büyük esnaf alayını tasvir eden Evliya Çelebi, XVII. asırdaki ahlâk zabıtası bakımından diktale okunmaya değer şu satırları kaydetmiştir:

«Esnaf-ı Zenkâhbegân (muhabbet simsarları, çöpçatanlar) - Nefer: 212. Hâşâ ki, pirleri ola.

«Esnaf-ı Hîzân dilberân (uygunsuz delikanlılar) - neferdir. Bunlar bir alay hâneberdüş hîzân ulûfeci celâftır ki, kendi kadir ve kıymetlerini bilmeyip, Babullukda, Fundalıkda, Kumkapı'da, Sanbola'da, Meydancı'da, kilise ardında, Tativla'da vesair fisk mahallerinde sürü sürü gezüb boğazı tokluğuna saydolunurken, subaşı'nın damına düşüb defterli olurlar. Neûzibillâh daha bunlar gibi nice esnaf-ı mühnielân vardır ki, tahrir ve tasvirinden kalem utandır; bunları subaşı bilir, gayrileri bilmez. Alayda subaşı ile gûnagûn şakalar ederek geçerler...».

Dîvân-ı Hümâyûn defterlerinde kayıtlı 1565 yılına ait bir vesikadan, Galata'da oturan Arab Fati, Narin, Kirtelü, Atlîâses Kamer ve Balatlı Ayni adında İstanbul ahlâk zabıtasının kaydettiği en eski beş fahişenin adını öğreniyoruz.

Mahallelinin ihbarı üzerine yapılan zabıta incelemesinde bunlardan Arab Fati gizlenip izini kaybettirmeyi başarmış, diğerleri de evleri sorla sattırılarak İstanbul'dan sürgün ettirilmek üzere gönderiliyor. Daha önce Arab Fati'nin evinde baskın veren, Kalafatçı mahallesinde bulunan kendi evinde de erkek ile basılan ve kapısının önüne gelen imam,

müezzin ve cemaate: «imamınıza ve şeriatinize lanet!» diye küfreden bir yeniçeri eşi de tecdid-i îman (imanının yenilenmesi) ettirildikten sonra, koçayı gelinceye kadar zindana atılıyor.

10 Ağustos 1567 tarihli bir ferman ile, İstanbul kadısına, mahallelerde fahişelerin ne neden ve ne şekilde olursa olsun asla himaye edilmemesi, fuh-

ler kethudâsına hitaben yazılmış bir ferman da şunlar okunuyor:

«Taze avratların levendlerle beraber peremelere binüp gezmeye gitmelerine şiddetle mâni olasın».

XVI. yüzyılda bazı uygunsuz esirciler de, esir alım satımından çok gizli fuhuş ile meşgul olurdu. Bunlar ellerin-

deki cariyeleri esir pazarına götürürler, sanki müşteri imiş gibi pazara gelen levendlerle bir pazarlıkla bir miktar pey akçesi alıp, cariyeyi teslim ederlerdi; cariyeyi levendin odasında birkaç gece kapatılır ve «şu hattısı çıktı» diye iade edilirdi. Hattâ bazı fahişe kadınlar, bu uygunsuz esirciler aracılığıyla, baskın tehlikesi olmadan bekârlarla kapanmak yolunu bulurlardı. Bu yüzden, kadın ve erkek esircilerin zincirleme kefaletine çok dikkat edilir, fakat her türlü şiddete rağmen esirciler arasında muhab-

şu sabit olan kadınların derhal sürgüne gönderilmek üzere hapse atılmaları emrediliyor.

24 Mayıs 1573 tarihli Eyüp Sultan kadısına hitaben yazılmış bir ferman da şu dikkate değer satırlar okunuyor:

«Kaymakçı dükkânlarına bazı kadınlar kaymak yemek bahanesiyle girip oturup nâmahremlerle cem' olup şeriate aykırı vaziyetler ve tfcavüzleri olmuştur. Kaymakçı dükkânlarına kadınların girmesinin yasak edildiğini dükkân sahiplerine muhkem bildiresin».

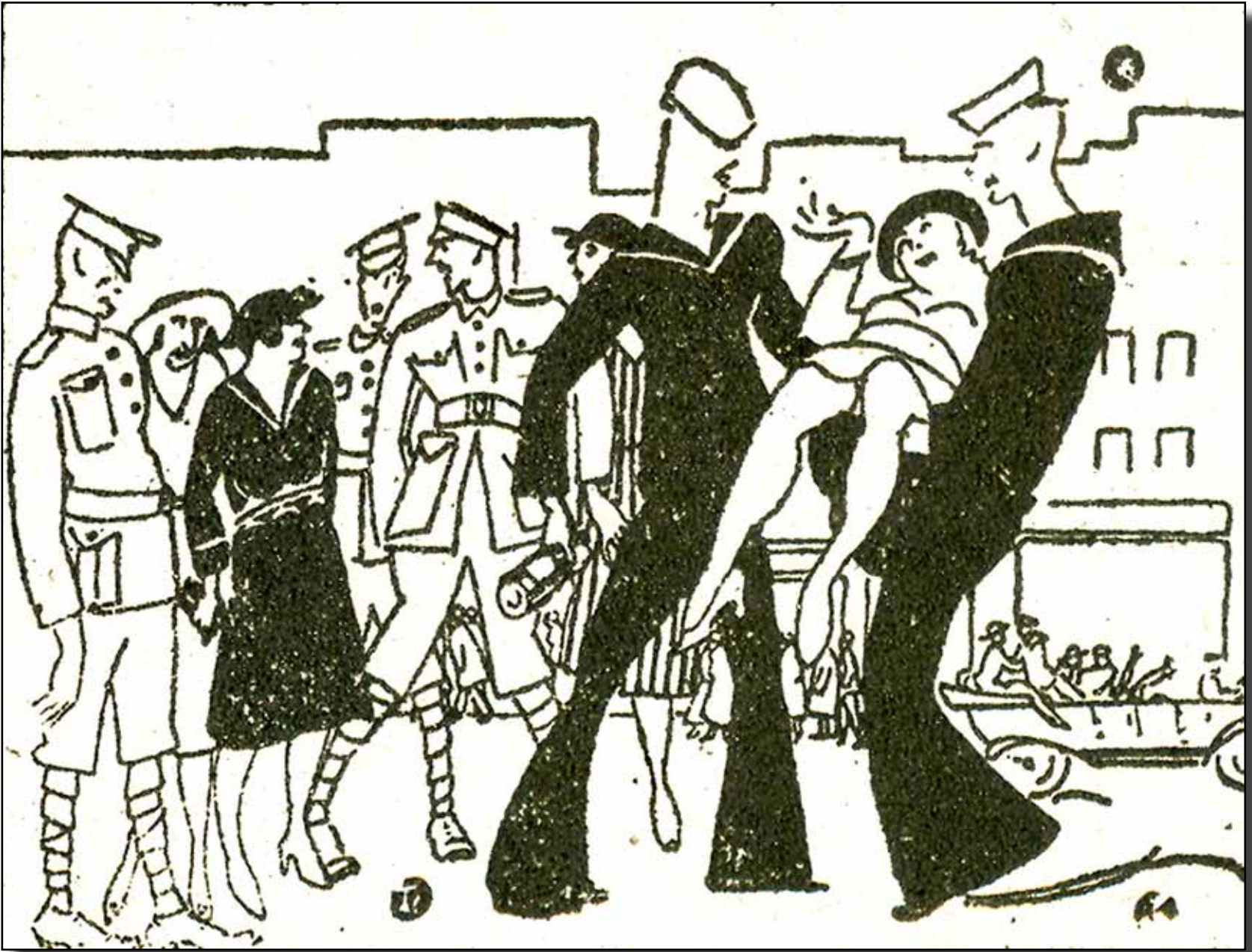
1. Kânun 1580 tarihli ve peremeci-

bet tellâllığı yapanlar her zaman bulunurdu.

İstanbul ahlâk zabıtası tarihinde fuhuş ile mücadelenin bir maddesi de kadınların açık saçık gezme düşkünlüğü, lüks ve moda sevmesiydi.

Sokollu devrinin sonlarında olan şu olay da dikkati çekecek kadar ilginçtir:

Kuklacı Mustafa denilen bir adam, Katırcı Hanı'nda bir yer açar, buraya uygunsuz kişilerden dokuz kişi şâb-ı emred (henüz bıyıklan terlemeye başlamış genç delikanlı) oğlanlar toplar, saçlarını

İskal zamanında İngiliz askerleri Bayoğlu'nda eğlenirken

uzattırır, allık, aklık, saç boyası ile kadın gibi süsler, ferace ve yaşmak taktıktan sonra da bu oğlanları bazı evlere götürür, evli kadınlarla buluşturur; nihayet kız kıyafetindeki oğlanlardan biri baskın verir, Katırcı Hanı basılır. Kuklacı Mustafa ve saçlı oğlanlar yakalanır; her biri bir tarafa sürülür, fakat olay İstanbul'da gürültülü dedikodular uyandırır, bu yüzden pek çok kimseler şüphe üzerine karılarını boşarlar, aileler dağılır.

İstanbul'da ahlâk zabıtasının en âciz devirleri, XVII. yüsyıl ortalarıyla, yeniçeri ocağının en güçlü durumunda bir zararlı olduğu XVIII. yüsyılın sonlarından, ocağın kaldırılmasına kadar geçen yıllardır. Bu devirlerde bütün zabıta teşkilâtı tümüyle felce uğramış, söz ayağa düşmüş, kız-oğlanlar değil, delikanlılar bile sokağa çıkamaz olmuşlardı.

XVII. yüsyıl ortasında II. Osman'ı tahtından indiren kanlı ayaklanma ile başlayan ve I. Mustafa'nın bir buçuk yıl süren saltanatı ile IV. Murad'ın ilk yıllarını dolduran büyük anarşi devrini gözleriyle görerek anlatan bir yazar, Tarih-i Gilmânî yazarı Mehmed Halife, yenice-

ri zorbalarının sokaklarda açıkça ve ırza geçme ve cinsi sapıklık yaptıklarını yazar. Nihayet ocaklarının kanlı bir şehir savaşıyla kaldırılmasına varan son yeniçeri azgınlıklarının anlatımı ise Câbî Said'in el yazması vakayi-namesi gelmek üzere Şânî-zâde'de ve Cevdet Paşa'nın tarihinde vardır.

1810 (Hicri 1225) VAKAYİİNDEN

Sadâret kaymakamı Osman Paşa'nın eşinin, sevici bir çengi karı ile geceleri Babiâli haremünde saz ve nakkare ile gulguleli âhenkleri etraftan işitilirdi. Kaymakam Pasa ise, zevcesinin mağlûbu olduğu cihetle, çengiye irat tanzimiyle meşgul olurdu. Padişaha aksedince, Paşa azledilerek Limni'ye, zevcesi Bursa'ya sürüldü, çengi karı da idam olundu.

Balıkpazarı semtinde birkaç hamal bir ırz sahibi kadını tutup, zorla ve kahren odalarına götürecek oldukta, kadının feryadı, etrafta bulunan esnafa etki etti; rica ve uysallıkla ellerinden kurtarmak istediler, hamallar inat ve ısrar edince, halk gazaba gelip kadını el-

lerinden zorla almaya kalktı. Hamallar silâha davranıp, arkadaşlarından birkaç kişi daha onlara katılınca, sopa ve taş ile hücum eden esnaf, hamalları kaçırmayı başardı ve biçâre kadını âdeta küçük bir sokak savaşı ile kurtarabildi.

1811 (H. 1226) VAKAYİİNDEN

Üsküdar'da Balaban iskelesi arkasında ve debbağhane civarında ve deniz kıyısına yakın diğer köşe ve kenarlarda bulunan bekâr odaları, öteden beri Dârünnedve (*) eşkiya ve namusuz kişilerin bulunduğu yer olup bu sırada bazı eşkiya, birkaç namuslu kadınları, zorla bu odalara götürmek üzere yoldan çevirecek olduklarında, Üsküdar halkı toplanıp, kurtarmakla durumu Babiâli'ye ihbar etmeleri üzerine, bu odaların yıkılması için ferman çıkıp, bostancıbaşı, sekbanbaşı ve mimar ağa, Recep'in üçüncü çarşamba günü Üsküdar'a geçip iki yüz kadar bekâr odalarını yıktılar, bazılarında, çocuklu fahişeler için beşikler çıkmıştı (Tarih-i Cevdet, IX).

(*)"danışma evi" Müslümanlıktan ev-

vel, Kureyş reislerinin, Kabe'nin güney-batısında münâkaşalar için toplandığı bir yerin adı olup Kusey ibni Kilâb tarafından kurulmuştur.

VEBA SALGININDA (1812)

Veba salgınının başlıca nedenlerinden biri ahlaksızlık ve zina çokluğu olduğundan, uygunsuz takımının oturdukları bekâr odalannın yıkılması-na ferman çıktı; Kaymakam Paşa, Mimar Ağa ve ocaklıdan bir miktar zabıt ile Bahçekapısı'na gelip Melekgirmez Sokağı'ndaki ve kayıkhaneler üzerindeki odalann cümlesini birkaç saatte yıktılar. Kapdan-paşa da, Galata ve Kasımpaşa taraflarındaki kalyoncu ve kalafatçı namussuzların odalarını yıktırdı, bazı kargir hanlarda olan namussuzlar ve fahişeler de çıkarılarak odaları mühürlen-di. Yıkılan, yıkılmayıp da mühürlen-en odalann bazılarında vebadan yeni ölmüş erkekler ve fahişelere rastlandı.

1818 VAKAYİİNDEN

Hasköy'de yine fahişe için bir kumbaracı (*), tersane vardiyalılarından bir Kürd'ü katletmekle, ertesi gün on beş kadar Kürt toplanarak bir kumbaracı kahvehanesini basıp, birkaç günahsız kumbaracıları katlettiler; bunun üzerine iki taraf gayrete gelip, rastgeldikleri yerde kumbaracılar Kürtler'i, Kürtler kumbaracıları katleder oldular.

(*) *Kumbaracı: Kumbara ile atış yapan topu kullanan, humbaracı.*

Tayyarzâde Ata Bey de, Enderun tarihinde III. Sultan Selim'in silâhşörlükteki hünerinden sözederken, bir zabıta olayını anlatır:

Padişah bir gün kalyon kaptanı kıya-fetinde tebdil gezerken, Sultanahmet Camii altında, Sokollu Mehmed Paşa yokuşunda, yalın ayaklı, bir yeniçeri tulumbacısının, namuslu bir kadını tecavüz etmek amacıyla o civardaki bir harabeye zorla sürüklediğini görür. Kadın padişaha yalvarmaya başlar. Sultan Selim önce tatlı bir dil ile olaya müdahale eder ise de, serseri hemen bıçağını çeker. Fakat padişah daha çevik davranıp palasını sıyrır ve mütecaviz tulumbacıyı bir darbeye belinden ikiye biçer.

Sultan Selim gibi şâir, musikişinas, şefkatli, merhametli, munis, kandan nefret eden bir insanın olası ki, bir olaya engel olma ve nefsinin müdafaa yolunda da olsa pala sallayıp adam öldürmesi, kolay inanılacak olay değildir. Bu fıkranın, o zamanlar güvenliğinin ne kadar bozuk olduğunu göstermek yönünden değeri vardır.

II. Abdülhamid'in istibdat devrinde ise büyük şehrin ahlâk zabıtasında çok az bir faaliyet görülür: Genç mekteplilerin Galata ve Beyoğlu taraflarında gezip dolaşması, kadınların faytona binmesi, hattâ babaları, kardeşleri ve kocalarıyla bile olsa, erkeklerle bir arabaya binmesi yasaktır. Bir ara kadınlar için bir açık saçık gezme yasağı bile ilân olunur. Buna rağmen yer yer türemiş kabadayı tipleri görülür ki, bunlar bekâr odalarında, kahvehanelerde, bostanlarda, mısır tarlalarında, fulya bahçelerinde, hamamlarda, deniz hamamlarında türlü kötülük ve rezaletleri açıkça işlemekten çekinmezler, bu şekilde İstanbul'da derin yankılar yapan cinayetler işlenir. Namılı saray hafiyelerinin yardımcıları olan bir takım kötüler, kötülükleriyle ve ırza geçmeleriyle övünürler. Bir hafiye Fehim Paşa çetesi, büyük şehir tarihinde iğrenç anılar bırakır; zabıta bunlara karşı aciz kalır. Galata ve civarı, duvarsız ve çatısız büyük bir batakhane manzarası gösterir. Darüşşafaka gibi şefkat ve himayesine aldığı çocukların ve gençlerin ahlâk ve namusları üzerinde çok titiz müesseseler, bir öğrencisinin Galata'da, Tophane'de, Beyoğlu'nda aylak dolaşırken yakalanmasını, okuldan atılma cezası vermek için yeterli bir suç kabul eder. Askerî rüştiyeler, askerî idadîler, öğrencilerini okul dışında aynı dikkatle korumuşlar, semtleri halkından bile olsa, kayıkçı, arabacı, tulumbacı, kahveci takımından kimselerle, hattâ şöyle böyle bir yakınlıklarını, samimi olarak konuşmalarını bile hapis cezasıyla önlemeye çalışmışlardır.

Yakını olmayan kişiler ile bu cezalara rağmen, ilişkilerini devam ettirenler de okullarından atılmıştır.

Ceride-i Askerîye, Ceride-i Bahriye, Ceride-i Mahakim-i Adliye ye günlük gazetelerin zabıta sütunları, şaşılacak derecede bol inza tecavüz ve laf atmak ve bu yüzden işlenen, yaralanan ve katil olaylarıyla doludur. Bu devrin yüksek ve kibar yerlerinden de daha sonraları romanlara konu olacak skandallar sızmıştır. Kalpakçılarbaşı ve şehrin göbeğinde Direklerarası piyasaları, bostanlar, çiçek bahçeleri dillere destandır. Yaz akşamları Direklerarası'ndan, gizli genel evlerin ünlü fahişeleri, lüks arabalar içinde birer prenses edasıyla geçerler.

I. Dünya Savaşı sonunda İstanbul'un İtilâf Devletleri kuvvetlerinin işkâli altında kaldığı yıllar ahlâk zabıtası tarihinde iğrenç ve korkunç sayfalar dolduran bir devridir.

İstanbul, Bolşevik ihtilâlinde canını kurtarmış felâketzede beyaz Ruslar-

la doldu. Erkekleri, Çarlık ordusunun generalleri, zabıtlarıydı, yahut ressam, musikişinas, sahne artisti gibi pek aydın bir yüksek tabakaya mensuptu. İstanbul'da rızık peşinde kadınları, kızları, körpe oğlanları bollaştı, hepsi makbule geçti, bu Rus güzelleri ağzında dolaşan bir kelimeye nisbetle «Haraşo» adını aldı. Çarlık generalleri, sırtında apoletleri sökülmüş kaputu, patlak çizmesi, armasız kasketiyle, bir köşe başında boynuna astığı bir tahta kutu içinde hicabından bağırarak için sessiz bir put gibi durarak kibrit, çeşitli sigaralar satarken, karısı bir izbe odada yırtık yamaladı, kızı ve oğlu gazinolarda, pastahanelerde ve onların şehire ayak basmasıyla açılan ilk İstanbul barlarında garson ve komi oldular. Sapsarı saçlarıyla ve mavi gözleriyle sevimli sevimli sokuldular, bol bol koldandılar, öpüldüler, sadece aldıkları paraya bakarak hiç tereddüt etmeden her tabakadan erkeğin koynunda sabahladılar.

Kız veya oğlan, sabahın ilk saatlerinde anasının ve babasının yanına cepleri dolu döndüğünde bir «Haraşo» takdir nidasıyla karşılandı.

İstanbul'a meteliksiz ve aç gelen beyaz Ruslar, iki sene içinde İstanbul'dan Avrupa'ya çantaları, koyunları, koltukları, para ve mücevher ile ve valizleri eşya ile dolu olarak gittiler, İstanbul'da açık bir fuhuş yarası bıraktılar.

Diğer taraftan, savaşın ve yenilginin doğurduğu açlık ve sefalet de, bazı Türk kadınlarını fuhuş girdabına sürükledi. O devrin İstanbul Musevileri, azınlıklar arasında pek asil vatandaş oldular, işgal kuvvetlerine, Türk gibi, düşman gözüyle baktılar; Ermeniler kararsızdı, içlerinden çıkan yabancı yardakçısı pek az oldu. Fakat Rumlar için İstanbul'un işkâli, Bizans'ın ölü tarihinin hortlaması gibi oldu; öylesine şımardılar ve işgal kuvvetlerine öylesine yaltakladılar ki, zenginleri ile bu yakınlığı fuhuşa kadar götürdü; kızı, bir Fransız zabıtının, oğlu da, sapık zevkli bir İngiliz çavuşunun koynuna koşa koşa, seve seve gurur duyarak atıldı.

Türkler arasında da birtakım maceraperest ahlâksızlar çıktı, İstanbul'da bekâr hayatı sürmeye mahkûm işgal kuvvetlerinin genç zabıtları ile yabancı ve Türk birtakım maceraperestlerden oluşan öyle bir «yabancı kibar mahfilleri» oluştu ki, fuhuş oluşumu bunun içinde idi; Yakub Kadri'nin «Sodom ve Gomore» adındaki romanı, bu devrin tarihine verilmiş edebî bir rapordur.

A black and white portrait of a man with light-colored hair, wearing a dark suit jacket, a white shirt, and a white bow tie. He is looking directly at the camera with a neutral expression. The background is a plain, light color.

İkinci

İnönü

Zaferi

Yunanlıları Anadolu Topraklarında ölüme sürükleyen hayal....

NAŞİT H. ULUĞ

Tarih ve Edebiyat Mecmuası. Sayı: 3. Mart 1980. S: 34-41

Az sayıda fakat düzenli silâhlı kuvvetlerle kazanılan «Birinci İnönü Savaşı» millî idarenin itibarını içeride ve dışarıda yükseltmişti.

21 Şubat - 12 Mart arasında toplanan, İstanbul Hükümetiyle beraber Anadolu'nun da delegeleri davet edilen Londra Konferansında, İngiltere Başbakanı Lloyd George, Türk ve Yunan heyetlerinin, İzmir ve Doğu Trakya'da Türk ve Rum nüfusu hakkında verdikleri bilgi ve iddiaları karşısında, Sevres andlaşmasının İtilâf Devletlerine ait kısımlarını kabul şartıyla. İzmir ve Doğu Trakya'nın tarihini uluslararası bir komisyonun incelemesi sonuna bırakmayı öne sürmüştü.

Anadolu heyeti, bir tür plebisit (*) olan bu teklifi, işkal altındaki bu yerlerden Yunan idaresinin çekilmesi koşuluyla bağlamıştı; Sevres'in diğer hükümlerini açıkça reddetti.

(*) Plebisit: Devletler hukukunda bir ulusun hangi devlete bağlanacağıyla ilgili oylama

Birinci İnönü Savaşı'nın galibi olanlar, pazarlığa yanaşmıyorlardı; «Millî Misak» onların şaşmaz programı idi.

Dünya ajansları, mağrur Yunan delegelerinin, İzmir ve arkasındaki topraklarda ve Doğu Trakya'da, inceleme yapılmasına yanaşmadıklarını ilân ediyorlardı. İtilâf Devletleri, henüz cephe birliğinden ayrılmış görünmüyorlardı. Konferansın son günü (12.3.1921) Türkler'e ve Yunanlılar'a yeni bir barış projesi vererek kısa bir zamanda cevap beklediklerini söylemişlerdi. Şairin dediği gibi,

«Batı'nın cebin zalimi bizi affetmiyor-
du», biz de onu affetmeyecektik; ille
kan akmasını istiyorlardı. Sevres cinayetini muhakkak gerçekleştirmek istiyorlardı.

Korucusu olmayan köye saldıran, Batı Anadolu'ya yayılan hasta ihtiras, Yunan ihtirası, Yunan sarayını ve Yunan milletini kanlı maceralara kışkırtıyordu, İngiliz emperyalizminin büyük bir temsilcisi, gümrük duvarlarını yıkarak dünyanın her tarafını kendi ticaretlerine açmak mücadelesi ile şöhret yapmış Manchesterli bir tacir, Richard Gobden, Yunanlılar'ı şu sözleri ile büs-

bütün şımartmış ve şaşkına çevirmişti. 1865'de ölen bu emperyalizm babası 1838'de şöyle demişti:

«Bütün Doğu Yunanlı olacak ve İstanbul, hangi lâfzî hâkimiyet altına konursa konsun, Yunanlıların azgın dehalarının kuvvetiyle, fiilen bu milletin payitahı olacaktır.»

Liberal Partinin son lideri Lloyd George'un, dünya görüşü bu bilgiler ve duygularla gelişmiş ve Anadolu'da Yunan cinayetlerinin son ortağı olarak devam ederek, Mustafa Kemal'in yumruğu ile yıkılıp devrilmişti.

İKİNCİ İNÖNÜ

Yunan ordusu Birinci İnönü'den sonra, Bursa ve yakınındaki kuvvetlerini artırmış, Uşak bölgesinde çok sayıda kuvvet toplamıştı; Binlar tam sekiz tümendi.

Millî ordu henüz seferberliğini yapamamıştı; Yunanlılar, hem bundan yararlanmak ve hem de Londra Konferansı'ndan delegelerimiz dönüp de cevap vermemize vakit bırakmamak

amacıyla 23 Mart 1921'de Uşak ve Bursa bölgelerinden taarruza geçmişlerdi.

İstanbul'da, işkal orduları sansürünün bütün şiddetiyle devam etmesine rağmen, gazeteciler, korku nedir bilmiyor, 23 Mart 1921 günü Anadolu topraklarında başlayan yeni kanlı saldırıdan günü gününe haber vermek isyord. Karadenizden gelen hiç bir vapur yçktu ki, ip merdivenlerle, güvertesine tırmanmasınlar, cepheden bir haber almak için uğraşırken, İtilâf Kontrolörlerinin kamçılarının hedefi olmasınlar... Yunan kaynaklarından ise bol bol zafer haberleri yayılmaya başlamıştı.

YUNAN GURURU

Yunan Hükümeti sözcüsü, Kalogeropulos ve askerî müşaviri Albay Heksa-daktilos ilk sözü söylemişlerdi: «Mükemmel giydirilip kuşatılmış 120.000 kişilik ordumuz var, başkalarının askerî yardımını olmadan da, kendi başımıza üç ayda Anadolu'yu dize getireceğiz.»

Yunan Başkomutanı Pareskevopulos

Atatürk ve İsmet İnönü bir konu azerinde konuşurlarken.

da, Yunan hanedanının Birinci İnönü'deki mağlubiyeti ile sarsılan prestijini kurtaracağını umuyor ve ordularına, ileri hareket emrini vermiş bulunuyordu.

BİZ GEÇ HABER ALIYORDUK

O zamanlar, bizim ordumuzun tebliğlerini, Yunan resmî tebliğlerinden bir iki gün sonra ve zorlukla alabiliyorduk... İlk haberler Yunan kaynaklarından gelmeye başlamıştı. "Yunanlıların güney grubu, General Kondilis'in komutası altında, kışın şiddetine rağmen, Afyon Karahisar'a doğru yürüyordu... Rafet Paşanın kuvvetlerini karşısında bulan bu düşman grubu, beş günde yüz kilometrelik bir mesafe almıştı.

GENERAL VLAHOPULOS'UN PLANI

Düşman hızla ilerliyordu, kuzey grubu da 28 Mart 1921 günü General Vlahopulos'un komutası altında Eskişehir istikametinde harekete geçmişti; bu grup Eskişehir'i ele geçirince, güçlü bir yan kuvvet bırakarak güneydeki Yunan kuvvetleriyle temasa çalışacaktı.

Deneyimli bir asker olarak tanınan Vlahopulos, İnönü önlerinde ciddi bir mukavemetle karşılaşacağını tahmin ederek, elindeki birliklerin konuşlarını şöyle değiştirmişti:

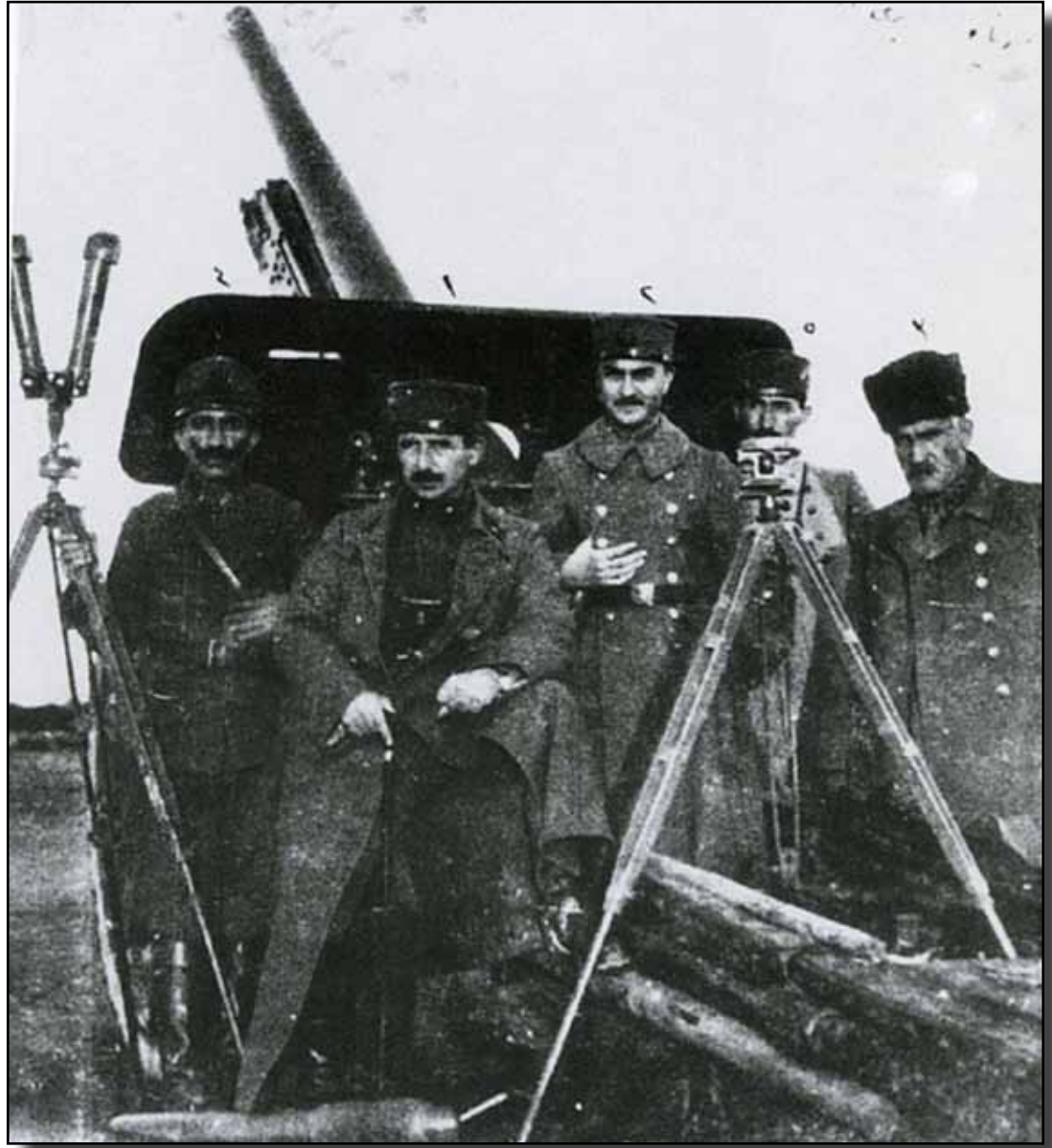
"Sol koldan, General Trikopis üçüncü tümen ve süvari tugayıyla Dimboz'dan hareketle İnönü hedefine, merkezde General Leonardopulos onuncu turnen ve topçu kuvvetlerinin büyük kısmı ile Bilecik üzerinden Poyra'ya ve sağ kolda General Platis yedinci tümenle Aksu'dan Karaköy'e doğru iniyordu."

27 Mart günü, iki taraf geniş bir hatla, 25 kilometrelik bir cepheye yayılmıştı. O günkü temaslar ertesi günü başlayacak kanlı savaşların başlangıcı idi ve ertesi günü millî ordumuz esas savunma mevzilerine çekilmişlerdi.

Batı cephemizde dört piyade ve bir süvari tümeninden ibaret İnönü'nde, Refet Paşa'nın komuta ettiği Güney cephesinde ise, yine zayıf mevcutlu dört piyade ve iki süvari tümeni vardı ve Afyon civarında toplu idi.

Strateji ve taktik bakımlarından, Yunan komuta heyetinden daha yüksek olan komuta heyetimiz, bu düşman saldırısına karşı, hünerli bir plân düzenlemişti. Kuvvetlerimiz düşmana paralel olarak dağıtılmamış, her yeri savunmaktan kaçınılmış, esas savunmanın İnönü mevzilerinde yapılması, Güney cephesinde düşmanı oyalayıcı savaşlarla meşgul olunması kararlaştırılmıştı.

Güneyden bir piyade ve bir süvari tü-

İsmet İnönü ve Asım Bey top başında.

meni Batı cephesine yola çıkarılmış ve bir piyade tümeni kadar olan Kocaeli grubunun büyük bir kısmı da yine bu cepheye alınmıştı.

GENERAL TRİKOPİS ANLATIYOR

Dumlupınar zaferinden sonra esir ettiğimiz Yunan Başkumandanı General Trikopis, İkinci İnönü savaşına, üçüncü tümenin başında katılmıştı. Fransa'da uzun bir eğilim hayatı geçirmiş ve 1313 savaşı dediğimiz 1897 savaşında bizimle çarpışarak yetişmiş bir asker idi. Trikopis, İnönü seferini anılarında şöyle anlatıyordu:

«... Bütün gün devam eden İnönü'savaşı en kanlı savaşlardan biri olmuştur. Bizimle kıyas kabul etmeyecek kadar fazla sayıda düşmanla çarpışyorduk. Subay ve erlerimiz, fedakârca dövüşüyorlardı. Fakat Türkler de işitilmiş bir cesaret ve taassup ile dövüşerek birbirini kovalayan karşı hücumlar yaptılar. Taarruzumuzun ilk günü, Türkler, efsun alayına saldırarak kırıldılar ve geriye atıldılar; çekilirken alayın cephesinde üç yüzden fazla insan bırakmışlardı. Türkler, piyade cephaneleri olmadığı için, çok kez el bombası ve süngüye

başvuruyorlardı.»

General Trikopis, kendi tümeniyle, Yunan süvari tugayının karşısında, Kemaladdin Sami ve Halit Beyler'in birlikleri ile bir süvari tümeninin bulunduğu anlatarak büyük kuvvetlerle çarpıştığını ve her iki komutanın da yaralandıklarını söyledikten sonra:

«... Bu harekâttan benim tümenimi bir hayli hırpalandı, her çarpışmada bir komutan değiştiren efsun alayı, birbiri arkasına dört komutan değiştirdi, komutanlardan ikisi ölmüş, ikisi de yaralanmıştı, istisnasız bütün birliklerimiz zayıyata uğramıştı. Benim komuta merkezimde beş ölü vardı, atım da telef olmuştu. Tümenim 105'i subay olmak üzere iki bin kişilik zayıat vermişti.

«Tarassut yerim, düşman hatlarından 1800 metre uzakta bir tepede idi. Savaşın dördüncü günü, bir çalılığın arkasındaki tarassut yerine sürünerek gittim. Bizim topraklar Türk hatları arasındaki mesafeye bakarken, taburlarımızdan birinin noksan olduğunu görünce kurmayıma sordum: «Zannedirim ki, bulunduğumuz tepenin eteklerindedir» dedi. Görmek için eğildim ve o sırada düşmanın şarapnellerinden birisi bacakları-

mın arasından geçti. Beşinci gündü, dövüşenlerin arasında atla dolaşıp onları şevklendirme zorunda kaldım.

«... Savaşın altıncı günü, tümenim kritik bir duruma düşünce geri çekilmesini emrettim. Saat 17'de düşman yalnız cepheden değil, sağ kanadımızdan ve bilhassa Kuzey'den arkamızı çevirmek istiyordu... Geceleyin saat 23 sıralarında tümen, bizimle düşman arasındaki mesafeyi açacak şekilde gerilemeye başladı...»

BİR YUNAN DOSTU «YUNAN ORDUSUNUN SEFERLERİ» ADLI ESERİNDE ZAFERİMİZİ ANLATIYOR

Tanınmış Yunan dostu Fransız albayı Bussac'ın İnönü Savaşlarının kanlı günlerini, «Yunan Ordusunun Seferleri» adlı eserinde heyecanlı ve taraf tutan bir dille şöyle anlatıyor:

«29 Mart 1921: Öğleden önce General Vlahopoulos ciddi bir topçu hazırlığı yaptı, arkasından piyade hücumu geçti. Merkez ve sol kanat hemen hiç ilerlemiyordu; sağ kanat kuşatıcı bir manevrayı başarmıştı; Türkler, Kavalca sırtlarını öğleye doğru boşaltıyorlardı.

«Atina bayraklarla donatılıyor, Eskişehir düşecekti! Heyhat! Böyle olmadı. Yıldız örtü hattı yırtılmıştı ve onun arkasında topçunun koruduğu vurucu Türk kuvvetleri Karaağaç yönünde karşı taarruza kalkmıştı. Yunan birlikleri, bu taarruzlara karşı koydular. Fakat ertesi gün merkezden bir yarma tehlikesi görüldü. Süvari tümeni Bozöyük'de açılan gediği tıkamak için dört nala, koşuruldu. Sağ kanattaki Yedinci Tümen daimî bir taarruz tehdidi altında olmasına rağmen, bazı birliklerini Düздаğ'a sürüyor, bataryalarının ateşlerini Poyra üzerinde topluyordu. Fakat Onuncu Tümen -çekilmeye mecbur oldu. Akşam olunca Yedinci Tümenin Sağ kanadı geriliyor ve Üçüncü Tümen de sol kanadının gerisine yönelen Türk Süvarisinin akınlarına dayanamıyordu.

«31 Mart 1921: Yunan taarruzu düzeltilmesi mümkün olmayan bir bozgun halini almıştı. Onuncu Tümenin tutunma çabaları, düşmanın kuşatıcı tazyikine dayanamayan Üçüncü Tümenin mevzilerinden çekilmesi yüzünden boşa çıkmış bulunuyordu.»

«General Vlahopulds 1 Nisan 1921 günü çekilme emrini verdi, düşman süvari birliklerinin tacizlerine rağmen ordunun büyük kısmı, Pazarcık, Karaköy ve Bilecik mevkilerin den tekrar geçerek eski yerlerine döndüler.»

«Yunan dostu Fransız Albayı bu mağlubiyetin mesuliyetini de Kral

Konstantin'in omuzlarına yükleyerek; onu, Yunanlılığın menfaatlerini, hanedanın menfaatine feda eden bir mace-raperest olarak kaydediyordu.»

BİZ GENE HABER ALAMAMIŞTIK

29 Mart ile 2 Nisan arasındaki günleri Türk milleti, büyük heyecan ve istiap içinde geçirmişti... İnönü'nde cereyan eden kanlı savaşlardan haber, alamamıştık... Yalnız Atina'dan İstanbul'un Bosfor adlı paçavrasına ve rumca gaze-telere, Atina'da zafer şenliklerinin başladığına dair uçurulan haberler Millî Ordunun azim ve imanına yürekten bağlı halk kitlelerini büyük bir sınıf gerginliği ve ıstırap içinde kıvrandırıyor. Atina'dan, Eskişehir'in zaptı haberinin henüz gelmeyişi ilk ümitleri uyandırırken, o gün Zonguldak'tan gelen bir kömür vapurundan elde ettiğimiz ajans haberi, zafer ümidinin öncü müjdesini vermişti: «Cephe boyuoca kanlı, hem de pek kanlı savaşlar devam-ediyor...»

İsmet Paşa'nın komutası, altında bulunan Garp Cephesinin asıl kuvvetleri İnönü savunma mevziini oluşturan Savcı Bey - Metristepe - Çiftlik - Akpınar - Kavalca - Kandilli hattının gerisinde idi; cephe karargâhı da Eskişehir'de bulunuyordu.

27 Mart 1921 günü sabahından itibaren tüm cephede düşmanla temas olmuştu.

Savunma mevziimizin sağ kanadından Kocaeli grubu, Birinci ve Altmış-birinci Tümenler, merkezde Yirmidördüncü Tümen, sol kanatta Onbirinci Tümen savaşa tutuşmuştu. Savaş 27 Mart'tan 31 Mart'a kadar aralıksız ve bütün şiddetiyle devam etmişti. Düşman, ordumuzu en çok iki kanadından sıkıştırıyor, kısmen başarılar da elde ediyordu. Birliklerimiz, Türke yakışır bir metanet ve mukavemet gösteriyordu. Savaş sağ kanatta birbirine girik bir boğuşma halinde idi; burada kahraman komutan, Kemaleddin Sami Birinci Tümenin başında düşman hatlarına pek yakın saf-larda istilâcılarını taarruzlarını karşılatı-yordu. O ve onun yanındaki birliklerin başında bulunan Kocaeli Grubu Komutanı Halit Bey (Deli Halit Paşa) yaralanmışlardı. Bu kanatta, Gündüzbey bölgesinde yaptığımız birçok karşı hücumlar düşmanın tutunmasına o gün imkân bırakmamıştı.

İNÖNÜ MEVZİLERİNDE KANLI SAVAŞLAR

28 Mart 1921 sabahı, sağ kanadımıza saldıran, Savcıbey batısındaki Kanlısırtı eline geçiren düşman, Birinci ve Alt-

mışbirinci Tümenlerin karşı taarruzları ile geriye püskürtülmüştü; fakat Yunan azmi kırılmamıştı... Elindeki bol cephanesine güvenen düşman, pek yoğun bir topçu ateşi açtıktan sonra, iki tümeni ile Kanlısırt ve Metristepe istikametinde tekrar saldırmıştı. Yunan ordusunun elinde uçak da vardı, alçaktan uçan bu uçaklar makineli tüfek ateşi ile taarruzu kolaylaştırmaya çalışıyorlardı. Saat 16'da Kanlısırt yine düşman eline geçmiş ise de, bir saat sonra süngü hücumuyla bir kez daha geri alınmıştı.

Savcıbey böleesinde birçok taarruz ve karşı taarruzlarla mevziler el değiştiriyordu.

PIYADE BOZULUNCA TOPÇU TEŞEBBÜSÜ ELE ALMIŞTI

Bir savaşın yüksek sevk ve idaresinin o harbin sonucuna en büyük etki olduğuna şüphe yoktur; fakat savaş bölümleri içinde böyle olaylar oluşur ki, bunlar büyük çareler olmayabilir, fakat o an içinde doğan kahramanlıklar ile yoğun olarak zaferi hazırlar.

Yunanlılar ordumuzla çarpışmaya başladığının ikinci günü, İnönü mevziinin kilit noktası sayılan İzzeddin Çalışlar'ın komutasındaki 61'inci Tümenin tuttuğu yüksek bir tepeye, Gündüzbey tepesine, şiddetli bir topçu ateşinden sonra sınırlı sayıda bir kuvvetle saldırınca, 61'inci Tümen burayı boşaltarak geri çekilmişti ve çekiliş düzensizdi de... Bu tepenin hemen gerisinde ihtiyatta bulunan bir taburumuz karşı hücumu kalkmıştı. Taburun komutanı Binbaşı Erzincanlı Halis, derhal şehit düştüğünden bu tabur da geri çekilmişti. Topçu, bu tümenimizin topçusu bu bozgunu kendi girişimi ile hemen düzeltmişti. Topçu iki kilometre geride mevzide idi; kendi piyadelerinin boşalttıkları tepeyi ateş altına almış, orasını cehenneme çevirmişti. Tepeye çıkan Yunan birlikleri müthiş zayıat vererek kaçmaya başlamışlardı; bu hareket o kadar ani olmuştu ki, bunların içinde hiç bir Yunan subayı bizim tümenin bozularak kaçışını görememişti. Hatta Yunanlılar bizim piyadenin kasten tepeyi boşaltarak kendilerini tepenin üzerine çekip topçu ateşine tutmak istediğimizi bile sanmışlardı.

ÜÇ TABURUN BÜTÜN BÖLÜK KOMUTANLARI ŞEHİT DÜŞMÜŞTÜ

Topçu, o kadar büyük başarı göstermişti ki, geri çekilen dağınık piyadeyi düzene sokmuş ve cesur ve basiretli hareketi ile zafere etki olmuştu. Kemaleddin Sami merhumun tümenine mensup üçüncü piyade alayının ve tümenin di-

ğer kuvvetlerinin, bu Gündüzbey tepesini ele geçirmek için üç gün. üç gece yaptıkları karşı taarruzlar zaferin temeli sayılabilir. Çünkü alayın üçüncü taburunun subaylarının dörtte üçü ve bölük komutanlarının hepsi bu karşı taarruzlarda şehit düşmüşlerdi; bu yüzden bu sırtların birisine Kanlısırt; diğerine Üçşehitler adı verilmişti. Sol kanatta akşam üzeri kanlı bir savaş daha olmuştu. Adana'lı Yarbay Arif'in komutasındaki Birinci Tümenin cephesine saldıran bir Yunan tümeni kovulmuştu.

KRİTİK ANLAR

29 Mart'1921 günü öğleye kadar hareketsiz geçmişti, iki taraf için de kritik anlar yaklaşıyordu: Öğleden sonra her iki kanatta akşama kadar süren bir savaş başlamıştı. Sol kanatta düşman ilerlemiş, Bozaîan'ın güneybatısındaki bir tepe, Tarassut-tepe düşman eline geçmişti; diğer taraflarda düşmanın saldırıları karşılanmış ve durdurulmuştu.

Birinci Tümenin üç gün üç gece devam eden kahramanlıklarını, savaş safhalarına yeniden sürülen Dördüncü Tümenin arslanca hücumu izlemişti. Birinci Tümenin Beşinci Alayının Metristepe'ye karşı saldırısına Yunan kuvvetleri artık dayanamamış, demiryolunun kuzeyindeki hakim sırtlarda tutunan düşman yıldırlılmıştı.

Demiryolunun güneyindeki 11'inci Tümen birlikleri, tıplık Brinci İnönü savaşında olduğu gibi düşmana dehşet salmışlardı. Yunan ordusu, silâhlarının, ateş kuvvetinin ve sayısının üstünlüğüne rağmen, bu saldırıların verdiği büyük zayıat yüzünden sarsılmış ve Afyon bölgesinden ilerleyen birliklerimizin tehdi-

dini hissetmişti.

ÜÇ ŞEHİTLER TEPEİ

30 Mart 1921 günü savaş devam etmiş ve öğleden sonra şiddetlenmişti. Gündüzbey istikametindeki Üçşehitler tepesini düşman eline geçirmiş ise de, karşı taarruzla geri alınmıştı. Düşman sol kanadımızı fazla sıkıştırıyordu. Düş-

Ordumuz, karşısındaki düşmanın sayıca üstünlüğünü, arka arkaya saldırılarını ve kanatlardan yapmak istediği çevirmeleri karşılamak için bütün yedek kuvvetlerini harcamıştı; böyle bir durumda iken sol kanadımızın kırılması, düşmanın bu kanadımızın gerisine harekete geçmesi, durumun güvenini bozmuş ve cephe karargâhının bu-

lunduğu İnönü mevkiini tehlikeye düşürmüştü, İsmet Paşa, karargâhını Çukurhisar'a naklederken, ihtiyatlar yetiştirmeye kadar cepheyi tutacak tedbirlere başvuruyordu.

Garp Cephesi Komutanı, Yunan saldırılarına karşı elindeki birlikleri yüksek bir tabiye kabiliyeti ile kullanırken, o gün memleketin kendisine gönderebileceği iki tümenlik yardımın bir tümeni, 25. Tümen, İnönü bölgesine gelmiş bulunuyordu.

Anadolu'nun ortasından Ankara'ya gelmiş olan Beşinci Kafkas tümeninin komutanı, Millî Mücadelenin ve İstiklâl Harbinin kahramanlarından biri olan rahmetli Cemil Cahid, tümeninin birliklerini beklemeyen Büyük Mill-

İsmet İnönü, Atatürk ile konuşurken.

manın sayısız hücumlarını kahramanca kıran Onbirinci Tümen, karşısındaki düşmanın ateş üstünlüğü karşısında mevziin bir kısmını boşaltarak sol kanadını İnönü deresine paralel olarak geriye doğru kırmıştı; bu suretle düşman Kavalca sırtlarını eline geçirmiş, bir kısım kuvvetleriyle de Katıdilli'yi işgal etmiş olduğundan, cephemizin sol kanadında gerçekten kritik bir durum oluşmuştu.

let Meclisi Muhafız Taburuyla beraber Ankara'dan cepheye hareket etmişti, arkasından tümenin bir alayı da geliyordu İnönü'nde iki tarafın büyük kuvvetlerini savaş hattına sokmuş bulundukları bir zamanda, bu ihtiyat kuvvetlerin gelişi, ordumuza hareket serbestliği vermişti. Cephe komutanı, bu yeni kuvvetlerle, savaşın kaderine artık hâkimdi. Cemil Cahid'in komutasında bir alaylık bir bir-

lik Kandilli sırtlarına yollanarak, düşman durdurulmuştu ve bu. kanattaki çevirme hareketi, mevzi muharebesine çevrilmişti. Sekizinci Tümen ve bir de süvari tümeni İnönü kahramanlarının saflarına o gün katılmıştı.

Yunan ordusunun planı suya düşmüştü; düşman iki kanadımızdan çevirerek bizi yenememişti.

Ertesi gün, savaşın kaderi belli olmuştu; Yunan taarruzları kesilmişti. Elmacık deresinin kuzeyinde, Kandilli istikametindeki savaşımlardan sonra, ordumuz bütün cephe boyunca karşı taarruza geçince, o gece Yunan ordusu, bozgunlu bir ricata geçmiş bulunuyordu; savaşı biz kazanmıştık.

DÖRT GÜN DÖRT GECE

Çok kanlı dört günde ordumuz mevzilerimizi adım adım savunmuştu. Mevziin derinliği içinde gece ve gündüz savaşılmıştı, gerilemeler olmuş, girintili çıkıntılı cepheler tutulmuş, tıpkı Çanakkale’de olduğu gibi birbirine gayet yakın siperler kurulmuştu. Tepeler düşünce yamaçlar tutulmuş; her saldırı, karşı hücumla eritilmiş, süngü ile hattâ sünsüz tüfek dipçikleriyle dövülmüştü. İşte kanlı bir savaşın büyük zaferi böyle kazanılmıştı.

YUNANLILAR BİZİM İKİ MİSLİMİZDİ

Bu savaşa biz 15.000, tüfek 150 maki-nelitüfek, 900 kılıç ve 56 topla girmiştik.

Yunanlılar, 26.000 tüfek, 1.200 maki-nelitüfek, 1.200 kılıç, 96 top ve uçaklarla saldırmışlardı; aşağı yukarı bizim iki mislimizdiler.

İnönü zaferinden sonra, Afyon’u almış bulunan ve Bolvadin ve Çay istikametlerinde ilerlemiş olan düşman kuvvetlerini de vurmak lâzımdı. Bövle bir hareket için İnönü mevzilerindeki birliklerin de kullanılmasından başka çare yoktu. Genelkurmay bu kuvvetlerin büyük bir kısmını, beş tümen kadarını güneye doğru kaydırmıştı. Bu hareket de, büyük bir cüret sayılmalıydı. Yunan ordusu İnönü’nde yenilmiş, fakat yokedilmemişti; düşmanın kuzey kuvvetleri geriye dönebilirdi. Savaş saflarında yetişmiş, sevk ve idare kabiliyeti düşmanınkinden çok üstün olan Türk Genelkurmayı bu hareketi başlarmış; bizim birliklerimizin iki misli olan düşman kuvvetleri, taarruza başladıkları mevzilere atılmışlardı.

YUNANLILARIN GÜNEYDEKİ SALDIRILARI

Marçşal Çakmak, 13 Nisan 1921 günü Büyük Millet Meclisinde bu güney

harekâtını şöyle anlatmıştı:

«...6 Nisan 21’de düşmanın takibi-ne başladık. Düşman, bu sırada Kon-ya havalisinden firar etmiş bazı eşkiya-nın yardımı ve Antalya ve Alaiye taraf-larına çıkartmak istediği ufak çetelerin iştirakiyle, bir isyan çıkartmak ümidi-yle Bolvadin’e doğru ilerledi. Buna kar-şı tedbir alıyor ve düşmanın gerilerine kuvvetler sevk ediyorduk; bir muvaffaki-yet ümidiyle ilerlemekte olan düşman, yandan tecavüze maruz kalarak geriye çekildi.

«6-7 Nisan 1921 günü, Afyon’un do-ğusunda olan çarpışmalarla düşmanın Afyon’u tahribine imkân verilmedi, ba-tıya atıldı.

«Yunan kuvvetleri istasyona koydu-ğu dinamitleri ateşlemeye, askerlik dai-resine döktüğü gaz yağını tutuşturma-ya imkân bulamadan kaçtı. Birliklerimiz Afyon’da durmaksızın, düşmanı kovala-dı. Kuzeyden gelen kitalarımız 8 Nisan 1921 günü Dumlupınar ve güneyinde hazırlamış oldukları tahkimata sığınarak bütün ağırlıklarını kurtarmak istedi.

«9 Nisan 1921 günü cereyan eden muharebe sonunda, bu siperlerin bü-yük kısmım zaptettik. Gerilerine sevko-lunan süvari birliklerimiz düşmanı ga-yet tehlikeli bir vaziyete düşürdü. Düş-man bu Dumlupınar Meydan Muhare-besine demiryolu ile taptaze dört tü-men kadar asker yığmış idi: bu yığınak-tan sonra düşman, birliklerimize karşı bu cephede taarruza geçti...»

Dumlupınar’da alınan netice, Genel-kurmayımızı tatmin etmemişti. Yalnız 23 Mart 1921 günü güneyden başlayan taarruzu ile beş hafta içinde Ankara’ya gideceğini ve muharebeye son verece-ğini söyleyen düşman, iki meydan muharebesi ile emellerinden uzaklaştırıl-mıştı. Ordumuz, bu savaşlarla, hem sa-vunma, hem de taarruz kabiliyetini bü-tün dünyaya ispat etmişti.

Mareşal Çakmak, «Bu muvaffakiye-tin kazanılmasına en büyük âmil, mil-letin tamamıyla uyanmış olan istiklâl azmidir» diyordu; bu azim bütün Anadolu’yu baştanbaşa sarmakta idi.

BÜTÜN YURT SEVİNÇ İÇİNDE

Memleket şenlik içinde yüzüyor-du; İstanbul kurbanlar kesmiş, şehit-ler için mevlitler okutturnuştı. Şim-di Londra’dan bir İtalyan torpidosu ile Anadolu’ya dönen delegeleri heyecanla bekliyordu. Delegelerin İstanbul’a geli-ş ve geçişi uzadıkça heyecan da artıyor-du; tarihî şehir Anadolu delegelerinin bu geçişi sırasında ruhundaki sevgi ate-şini dökmek’istiyordu.

DELEGELERİMİZ ZAFERİ İSTANBUL’DAN GEÇERKEN ÖĞRENMiŞLERDİ

4 Nisan 21 günü İtalya Kralı Roma’da Anadolu Heyeti Reisi Bekir Sami Beyi kabul etmişti. Delege. heyetimiz Odeçya adlı bir İtalyan torpidosu ile Brendizi’den hareket ederek İnebolu’ya geçecekti.

13 Nisan 1921 günü sabahının er-ken saatlerinden itibaren, Ahırkapı Feneri’nin önünde küçük bir motorun içinde idik; tatlı bir ilkbahar meltemi Marmara’ya doğru esiyordu. Ufukta kü-çük bir harp gemisini arayan gözlerimiz, yorulmuş iken, belli belirsiz bir nokta-yı görünce haykırmıştım. Etrafımızdaki tekneler de harekete geçmişlerdi, bir an önce, ona kavuşmak istiyorduk. Zaman bir türlü geçmiyordu; nihayet küçük tor-pido yaklaşınca bordasındaki şahısları tanıyabiliyorduk.

İşte Bekir Sami Bey, o şişman da Yu-nus Nâdi Bey... Hüsrev Bey uzun boyu ile göründü, derken teknelerimiz birbi-rine yaklaşmıştı. Harp gemisindekiler bağırıyorlardı:

«— Muharebe bitti mi, kazandık mı?»

Ne İtalya’da, ne de yolda zafer habe-rimiz kendilerine ulaşmamıştı. Yunan ordularının Başkomutanı General Papu-las, 31 Mart tarihli harp raporu ile bütün dünyayı «Kemalistlerin haberleri yan-lıştır» diye kandırmaya uğraşıyordu; biz haber verme vasıtalarından mahrum-duk; O; telsizleri ve ajansları ile, «Müca-delenin bu safhasındaki büyük savaşta gösterilen hedeflere varmayı sağlayan cesaretinden dolayı» Yunan ordusunu tebrik ediyordu.

Zafer haberini alan delegelerimiz, torpidonun bordasında ellerini gökyü-züne doğru kaldırarak Tanrıya dua edi-yorlardı; sevinçlerine pâyân yoktu.

Bizim mesleğin Millî .Mücadelede temsilcisi üstad Yunus Nadi’yi Vakıf Ga-zetesi, binasında bir kahraman gibi kar-şılamiştık. Yunus Nadi, mücadelenin daha zor safhaları olacağını, fakat nihaî zaferin bizim olduğunu söylüyor ve eski arkadaşı Ahmet Rasim’i kucaklarken iki gözünden ip gibi yaşlar akıyordu.

Kırım Savaşında İstanbul Hastaneleri

İngiliz Askerî Sağlık İdaresinin dergisi 1959 yılında Florence Nightingale ile Kırım Harbi, Türkiye ve Üsküdar'dan da söz etmektedir.

Bu kısa yazının Türkçesi aynen şöyledir:

«Nightingale'den bir hatıra;

«Nightingale'e ait kıymetli resimlerden biri son zamanlarda Sotheby's müessesesinden Askerî Sağlık İdaresi Başkanı Tuğgeneral Sir Alexander Drummond tarafından 25 İngiliz lirasına satın alınmış ve korunması için Askerî Tıbbiye (Royal Army Medical College) müdürlüğüne verilmişti. Şimdi bu resim, okulun Millibank'taki müdüriyet binasının toplantı salonuna asılacaktır.

«Bu resmin Askerî Tıbbiye'de bulunması çok uygundur. Çünkü genellikle hemşireliğin kurucusu olarak tanınan Florence Nightingale aynı zamanda ilk tıp okulunun kurulmasına hizmet edenlerden biri olduğu kadar, hekimlere hakikaten faydalı olmak yolunu açan bir insandır.

«Resim, Kırım Savaşı sırasında F. Nightingale'in sevgili askerlerinden birçoğunun gömüldüğü Üsküdar'daki mezarlığa ait bir sulu boyadır ve o sırada ordu ressamı olarak Kırım'a kadar giden Edward Lear tarafından Nightingale için yapılmıştır. Bir zamanlar Kraliçe Victoria'nın resim hocası olan E. Lear, resimlerinden ziyade (Book of Nonsense) isimli eğlence kitabıyla tanınmıştır.»

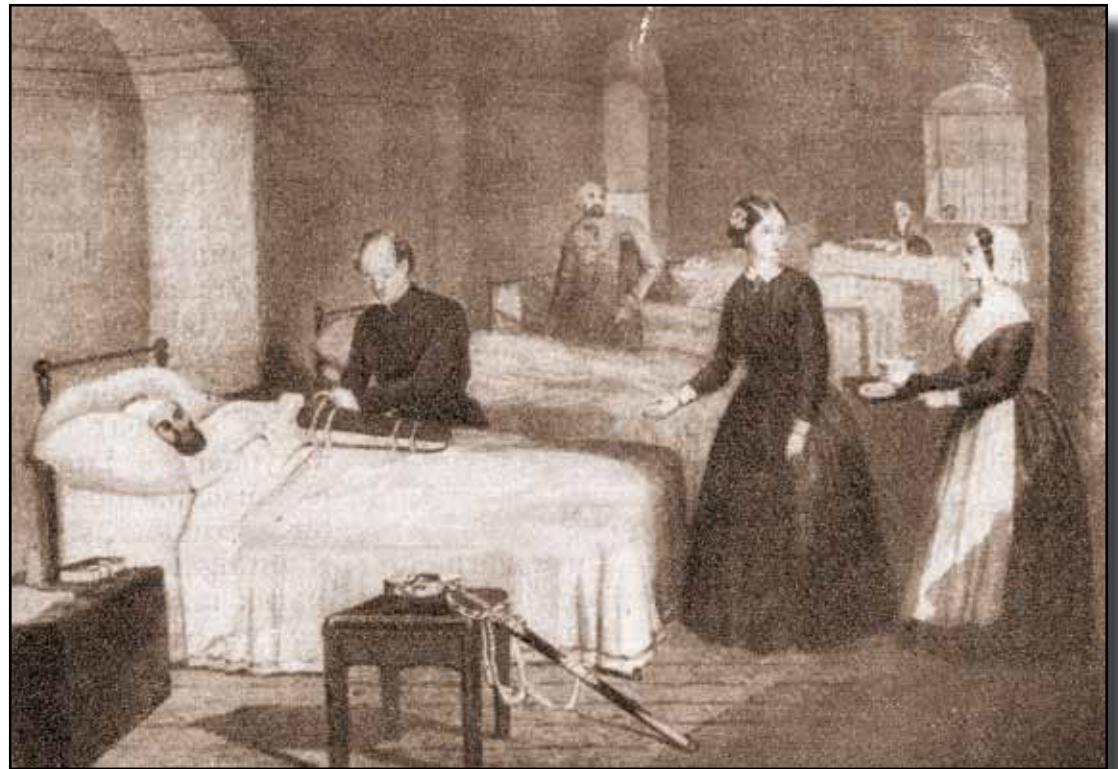
KIRIM SAVAŞI

Rusya'nın, görünürde «mukaddes makamlar konusunun çözümü» aslında Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayarak Akdeniz'e çıkmak isteği ile 21 Mayıs 1853'te Boğdan ve Eflâk'ı istilâya başlaması üzerine, her ne kadar büyük devletler araya girmişlerse de, bir sonuç alınamamış ve sonunda 1 Ekim 1853'te savaş ilân edilmişti. Bu arada, İstanbul, Londra ve Viyana'da yapılan konuşma-

lar sonucunda Türkiye, Fransa ve İngiltere arasında 12 Mart 1854'te bir anlaşma imzalanmıştı. Bu anlaşmaya, savaş Karadeniz'e bulaştırmayacaklarını vaat eden Ruslar'ın 30 Kasım 1853'te Sinop'ta Türk donanmasını bir baskınla tahrip etmesi, özellikle etken olmuştu. Bu anlaşmaya göre: «Osmanlı devletinin mülki bütünlüğü, Eflâk ve Boğdan'ın Ruslar'dan geri alınması» gibi konular karar altına alındığından, müttefik askeri yardımı hemen Türkiye'ye gelmeye başladı. Öte yandan bir hafta sonra Harbiye Nazırı Mareşal Arnaud komutasındaki 100.000 kadar Fransız askeri Gelibolu'ya çıkmaya başladı. İngiliz kuvvetleri başkomutanı ise, Dük Wellington'un eski yaverlerinden ve Vatterloo'da Napolyon'a karşı savaşmış olan Lord Raglan ddi. Malta'dan getirilen İngiliz kuvvetleri, Fransızlar'dan da önce Gelibolu'ya çıkmışlardı. Lord Raglan 30 Nisan, Mareşal Arnaud ise 8 Mayıs 1854'te İstanbul'a gelerek ordularının başına geçtiler. Osmanlı askerlerinin

başında ise ilk andan itibaren, Serdâr-ı Ekrem unvanıyla, Rumeli ordusu başkumandanı Ömer Paşa (1806-1871) vardı. Üç komutan 18 Mayıs 1854'te Varna'da ilk kez toplandılar. Ancak müttefik askerlerinin gelişi henüz bitmemişti.

İngiliz Amirali Sir Adolphus Slade'in anılarından öğreniyoruz ki, 1854 Nisan'ında Himalaya gemisi ile gelen İngiliz askerlerine, İngiliz ordusunun öncüleri olan 33. ve 41. alaylara, kışla olarak Selimiye Kışlası gösterilmişti. Bu öncü kuvvetlerin bazı subaylarına, eşleri de refakat etmekte olduğundan, bir Osmanlı kışlasına ilk olarak kadın ayağı basıyordu. Hastane olarak da, İngiliz kara kuvvetlerine, inşaatı 1845'te, yani 10 yıl kadar önce bitmiş, yeni ve oldukça modern bir tesis olan Haydarpaşa Askerî Hastanesi verilmişti. Fakat Kırım'daki ilk savaşlardan sonra gemiler birbiri ardınca binlerce yaralı ve hasta getirince bu hastane yetmemiş ve İngiliz ordusunun Kırım'a gitmesiyle boş kalan Selimiye Kışlası, hatta yakınındaki Kavak

F.Nightingale bir hastanın başında.

Yaralanan askerler Selimiye kışlasında

Kasrı da İngiliz kara ordusunun hastalarına tahsis edilmişti. Zamanla bu bina da yetersiz görülünce, 1855 sonunda Çengelköy'deki Türk Süvari Kışlası (Kuleli Kışlası) da bu amaçla kullanılmıştır, İngiliz deniz erlerine ise; Tarabya'daki Sultan Köşkü ile sonradan İngiliz Hastanesi ismiyle anılan, Beyoğlu'ndaki bina ve nihayet Haliç'te yatan iki firkateyn, yani harp gemisi, tahsis edilmişti. Bunlardan birisi Memduh firkateynidir.

Fransız askerleri için de Beyoğlu'nda ayrı bir hastane vardı, İngiliz birliklerinin Kırım'a intikalinden sonra Selimiye «Kışla Hastanesi» ismiyle İngiliz hasta ve yaralılarına ayrılınca, Beyoğlu'ndaki hastane kapanmıştır.

Eflâk ve Buğdan'daki Rus askerlerinin yenilerek geri çekilmesi üzerine Ruslar'ın Karadeniz'deki en büyük ve en korunaklı kalesi olan Sivastopol'ün da alınmasına karar verildi ve 8 Eylül'de Varna'dan hareket eden müttefik donanması, 12 Eylül'de Kırım sahillerine geldi ve dört gün içinde Gözleve (Eupatorya)'ye 56.000 müttefik askeri çıkarıldı. Müşir Ömer Paşa da Rumeli ordusunu İsmail Paşa kumandasına vererek Kırım'a geldi. Fakat daha Varna'da iken görülmesi nedeniyle Varna humması ismi verilen kolera burada da kendini gösterdi. Buna eklenen diğer bulaşıcı hastalıklar, kışın şiddeti ve nihayet binlerce yaralı asker göz önüne alınırsa, Kırım ve İstanbul'daki müttefik hastanelerinin o günkü durumu anlaşılır. İşte F. Nightingale'i ve arkadaşlarını kamçılayan sebep de bu durumdur.

FLORENCE NIGHTINGALE

Modern hemşireliğin kurucularından olan Florence Nightingale, emrindeki

rahibe ve hemşireler ile 5 Kasım 1854'te bu kışlanın kulelerinden birine, cümle kapısının solundaki güney-batı kulesine yerleşmişti. Miss Nightingale ile Mrs. Bracebridge birer odada tek başlarına, diğer hemşireler de kulenin diğer dört odasında hep beraber yatıyorlardı. Yalnız Albay Moore'ın dul karısı Mrs. Moore, Kavak Kasrı'nın yerine yapılmış bulunan Mehmed Paşa Köşkü'ndeki odada kalıyordu. Daha sonra, Miss Nightingale ücretini kendisi ödeyerek Üsküdar'da kiraladığı ahşap ve müstakil bir evi bu hemşirelerin istirahatine tahsis etmişti. Öte yandan bir Amerikalı misyoner ve İstanbul'da Robert College'in kurucularından olan rahip C. Hemlin, bir eserinde Kışla Hastanesi'nin Florence Nightingale'den önceki durumunu pek acıklı olarak anlatarak, bazı hekimlerin sertliğinden ve özellikle İngiliz ordusu levazım teşkilâtından çok şikâyet eder. Tuhaf bir tesadüftür ki, bu teşkilât emrindeki iki depo, Haydarpaşa'daki Beşir Ağa Camii ile Çengelköy'de rasathanenin hemen altındaki İcadiye Kasrı da o sıralarda yanmış ve bu yangınlar birer kaza olarak gösterilmiştir.

Oğlu ile birlikte bu hastanelerde görevli olarak çalışan rahip Sydney Godolphin Osborne da, eserinde idaresizliğin neden olduğu ölümlerden acı acı şikâyet etmektedir. Sonradan bu konuları incelemek için bir parlamento komisyonu kurulmuşsa da, bu yolla halka hakikatin ulaşacağına inanmadığından, bu eseri yazdığını bildirmektedir. Öte yandan asepsi ve antisepsinin bilinmediği bu devirde müttefik ordularını harp yaraları kadar kolera, tifo, dizanteri gibi salgın hastalıklar da kırıyor ve bu hastanelerde her gün 50-60 kişi ölüyor-

du. Albay Dr. Mehmed Şakir Bey'in kaleme aldığı Haydarpaşa Askeri Hastanesi Tarihçesi'nden ve S.G.Osborne'dan öğrendiğimize göre, bu durumda cenazeleri teker teker gömmeye imkân olmadığından, her akşam saat dört sularında Haydarpaşa İngiliz Mezarlığı'nın Askeri Hastane duvarlarına yakın kısımlarında açılan umumî çukurlara ölen erler kit halinde gömülüyor ve subay canezeri ise denize yakın kısımlarda teker teker defnedilerek başlarına birer tahta plaka dikiliyordu. Günlük ölü sayısının bu artışı karşısında Çengelköy'de Kuleli Kışlası yakınlarında müttefik askerleri için ayrılan mezarlık çok uzak geldiğinden, Haydarpa Askeri Hastanesi ile deniz arasındaki bu boş arazi, özellikle Kavak iskelesi yakınlarındaki geniş bir alan 1855'te Osmanlı hükümeti tarafından İngilizler'e mezarlık olarak verilmişti.

HAYDARPAŞA'DAKİ İNGİLİZ MEZARLIĞI

Fotograf, bu mezarlığın o günkü halini, Selimiye ve Harem sahillerini canlandırmaktadır. Buna göre, evvelce de bahsettiğimiz gibi, Kavak Kasrı'nın yerine yapılan Mehmed Paşa Köşkü ayakta olduğu gibi, o sıralarda Selimiye Camii'nin inşasından sonra cemaatsiz kalan ve İngiliz askerlerine depo gibi verilen Kavak İskelesi'ndeki Beşir Ağa Mescidi de henüz yanmamıştı; ve Kavak Deresi de akmakta olup, derenin iki sahilini süsleyen ağaçlar canlı ve yeşildir.

Biraz evvel de işaret ettiğimiz gibi Haydarpaşa'daki Askeri İngiliz Mezarlığı'nda tek mezarlar pek azdır, resimde ancak birinin üstünde lahit görülmektedir. Bu mermer lahti yerinde incelediğimiz zaman, bunun 1854'te ölen bir İngiliz teğmenine ait olup daha sonraları annesinin isteği ile yapıldığını kapaktaki şu yazıdan anlaşıyor:

«Burada 63. alay teğmenlerinden Thornas Kyd Morgan yatmaktadır. Kendisi İskoçya'da Edinburgh şehrinde James Morgan'ın ikinci oğludur. İnemann muharebesinde aldığı yaraların tesiriyle 19 yaşında iken 2 Ekim 1854'te Üsküdar'da ölmüştür. Bu lahit müşfik bir ana tarafından çok sevgili bir oğlun hatırlanması için yaptırılmıştır.»

Haydarpaşa İngiliz Mezarlığı, tepeleri birleşmiş, iki üçgen şeklinde bir toprak parçasından ibaret olup, boyu 2200 ayak, yani 700 metre kadar, genişliği değişiktir. Orta kısım dar olduğundan ölümler iki uca, yani Kavak İskelesi ile Haydarpaşa tarafında kalan geniş kısımlara gömülmüştür. Mezarlığın asıl kapısı evvelce Selimiye tarafında, kışlanın bah-

çesiyle Haydarpaşa Hastanesi arasında ki bir yolun sonunda olup muhafızlık binası da o tarafta imiş. Fakat halen giriş kapısı Haydarpaşa tren yolu tarafına alınmıştır.

Albay Dr. M. Şakir Bey'in yazma eserinden öğrendiğimize göre Kavak İskeleyi, yani Victoria sütununun bulunduğu taraf Kırım Harbi'nde ölen askerlerin gömüldükleri askerî kısımdır. Şimdiki giriş kapısı, yani Haydarpaşa tarafındaki kısma gelince, her ne kadar buraya da o sıralarda ölen koleralılar defnedilmiş iseler de bu arazi sahipli olduğundan 1855'te Osmanlı hükümeti tarafından istimlak edilerek İngilizler'e hediye edilmiş ve 1867'den itibaren sivil İngiliz ölümlerine tahsis edilmiştir. Sivil ve askeri kısımlar arasında ise halen I. ve II. Dünya Harpleri sırasında Türkiye'de ölen İngiliz askerleri defnedilmiştir. I. Dünya Harbi'nde gömülen 378 kişiye 1939-45 seneleri zarfında gömülen 39 kişiyi de eklersek bu kısımda 417 kişinin gömülü olduğu anlaşılır.

Asıl askerî kısımda ise Kırım Harbi sırasında ölmüş 5.500 kadar erle 80 kadar subay gömülüdür ki, bunların bir kısmı İngiliz ve bir kısmı da Fransız, İtalyan, Macar, Leh ve sairedir. Tunus ve Mısır eyaletlerine ait Türk askerleri ise Müslüman mezarlıklarına gömülmüşlerdir.

Londra'da Piccadilly Circus'den Trafalgar Square'e giden yol üzerinde bir Kırım anıtı daha vardır ki, arka cephesinde:

«To the memory of 2.162 officers non commissioned officers and private of the Brigade of Guards who fell during the war With Rusia in 1854-56 (1854-56

yılları arasında Rusya ile yapılan savaşta şehit düşen Muhafız Tugayı'nın 2162 subay, astsubay ve erinin anısına.)».

Bir yanında:

«Alma - İnkeman - Sebastopole - Crimea» gibi savaşın ana bölümleri ve diğer yanda ise:

«Erected by comrades» yazılıdır.

Anıtın ön cephesinde kalpaklı üç asker heykeli, en üstte de elinde defne dalı tutan bir kadın heykeli, yani sulh perisi vardır.

Bunlardan anlaşılıyor ki, Kırım Harbi sırasında Haydarpaşa İngiliz Mezarlığı'na gömülen 5.580 müttefik subay ve erinden 2.162'si İngiliz'dir.

İngiliz Mezarlığı bir süre koruma altına alınmadan öylece bırakılmış, fakat sonradan etrafı duvarlarla çevrilip bir de muhafız tayin edilmiştir. Mezarlığın ilk muhafızı Mr. William Henry Lyne, Kırım muhariplerinden olup, ölümünden sonra muhafızlık binasının önüne gömülmüştür. Bu kısımda pek az lahit vardır. Mezarların üstünü tamamıyla yeşil çayır sarmıştır ve zamanla dikilen çamlar, buralara gölge salmaktadır. Bu askerlerin hatırasını yâdetmek için 1857'de Kraliçe Victoria'nın emriyle dikilen dört köşe sütunun her yüzüne İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve Arapça olarak şunlar yazılmıştır: «1854, 1855 ve 1856 senelerinde Rusya'ya karşı yapılan harpte vatanları uğrunda ölen İngiliz ordu ve bahriyesine mensup subay ve erlerin hatırasına dikilen bu sütun 1857 senesinde Kraliçe Victoria ve milleti tarafından yaptırılmıştır.» Yekpare görünüşüne rağmen bu sütun küçük granit taşlardan yapılmış olup, yerden yüksekliği 28 metredir. Altında 2,5

metre genişliğinde ve 7 metre yüksekliğinde bir kaide vardır. Denizden ve çok uzaklardan görülmektedir. Ancak zamanla çamlarla örtülmektedir. Kaide-nin her bir köşesinde birer adet kanatlı ve ellerinde tüy kalem bulunan kız röliyepleri, yani «zafer melekleri» vardır, işte yukarıdaki yazılar bu meleklerin arasında olup onların üstünde de diz bağı nişanı remzedilmiştir. Kaide-nin alt tarafına 1954'te konan bir plakla F. Nightingale'in Türkiye'ye çalışmak üzere gelmesinin 100. yıl dönümü kutlanmakta ve aynen şöyle denilmektedir: «Bir asır önce bu mezarlık yakınlarındaki çalışmalarıyla pek çok insanın ıstırabını dindiren ve hemşirelik mesleğinin temelini atan Florence Nightingale'in hatırasına. 1854-1954. Bu plak Türkiye'deki İngiliz cemaati tarafından Kraliçe II. Elizabeth'in taç giyme yılında onu tebci-len konmuştur.»

Dr. M. Şakir Bey'e göre Çengelköy'de gömülü bulunan 400 kadar İngiliz piyade neferinin kemikleri de dört sandığa doldurularak 1892'de Haydarpaşa'daki mezarlığa nakledilmiştir. Bu arada dokuz tane de mezar taşı gelmiştir ki, bir tanesi 1831 tarihini taşımakla İstanbul'daki İngiliz mezar taşlarının en eskisidir. Demek ki, İstanbul'da daha evvel ölen İngilizler'e lahit yapılmamıştır. Tarabya'da bulunan İngiliz mezarlığından 250 kadar İngiliz deniz erinin kemikleriyle, Altıncı Daire'nin bahçesi olan Topçu Kışlası civarındaki mezarlıkta yatan 20 kadar sivil İngiliz'in kemikleri de gene buraya nakledilmiştir. Böylece mezarlıkta sivil ve askerî kısım tamamıyla ayrılmıştır. Sonraları, İstanbul'da ölen sivil İngilizler de 8 sterlin mukabilinde buraya defnedilmeye başlanmıştır. Bu, o tarihe kadar muhafızsız ve bakımsız kalan mezarlığa, evvelce de bahsettiğimiz gibi, bekçi tayin edilmesini sağlamıştır.

İngiliz mezarlığı yakın tarihimizde, zaman zaman, önemli yer almıştır. Örneğin XIX. yüzyılın son yıllarında II. Abdülhamid tarafından askerî tıp öğrencileri için yaptırılan Haydarpaşa'daki o muhteşem tıbbiye binasının inşaatı hemen hemen bittiği halde, Askerî Tıbbiye ancak 1904'te Sirkeci'den buraya nakledilmiştir.

Mezarlık, son tarihî rolü F. Nightingale'in Üsküdar'a gelişinin 100. yıldönümü dolayısıyla 1954'te Victoria sütununun kaidesine konan plak ve yapılan merasim esnasında onarılmış ve sonra gene uhrevî âlemin bir sükûn köşesi olarak kendi sessizliğine gömülmüştür.

İngiliz mezarlığının günümüzdeki durumu.

İstanbul'daki Kiliseden Çevrilen Camiiler-3

Arap Camii

H. Veysel Güteryüz
Kiliseden Çevnilen Camiler

istanbul, Galata'da Perşembe Pazırı'nın arka tarafında bulunan Arap Camii, kiliseden çevrilme bir camidir. Arap Camii'nin, 97-99 (716-717) yılları arasında Emevîlerin İstanbul'u Emevî Ordusu komutanı Mesleme bin Abdümelik tarafından kuşatması sırasında inşa edildiği şeklinde yanlış bir bilgi bulunmaktadır. Kuşatma sırasında Bizanslılar'ın müslümanlar için yapılmasına izin verdiği mescidin ise İstanbul'un farklı bir yerinde olduğu sanılmaktadır.

Prof.Dr.Semavî Eyice bu konuda şu bilgiyi vermektedir: *"Galata'da altıncı yüzyıla ait Aya İrini (Hagia Eirene) Kilisesi'nin kalıntıları üstünde, İstanbul'da Latin hâkimiyeti yıllarında (1204-1261), muhtemelen Katolikler tarafından San Paolo adında bir kilise yapılmış, fakat kesin olarak on-dördüncü yüzyıl başlarında bu yapı Dominiken tarikatı mensuplarının eline geçerek aynı yerde büyük bir manastır ile San Paolo ve San Domenico adına yeni bir kilise inşa edilmiştir. 14 ve 15. yüzyılın ilk yarısında pek çok İtalyan buraya gömülmüştür."*

"Fetihden sonra, fethedilen şehirlerde en büyük kilisenin

camiiye çevrilmesi usulüne uyularak bu kilise de bizzat Fâtih Sultan Mehmed vakfı olarak 1475'e doğru camiye çevrilmiştir. Fâtih vakfiyelerinde Galata Camisi olarak adı geçen Mesa Domenico Kilisesi burası olmalıdır. Ancak İspanya'deki Benî Ahmer-Benî Nasr İslâm Devleti'nin 1492'de sona ermesi üzerine, oradan göç eden müslümanların bu cami çevresine iskân edilmeleri üzerine burası Arap Camisi adını almış ve esasının müslüman Araplar tarafından fetihden evvel kurulduğu efsanesi buradan doğmuştur. Kilisenin, Türk

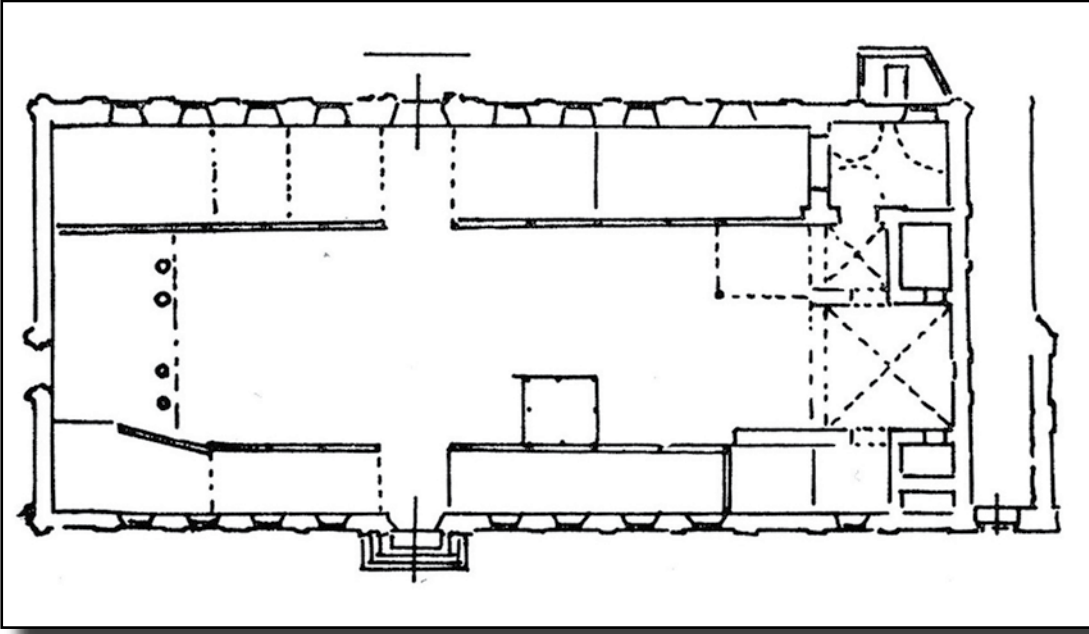
mimarisine tamamen yabancı bir biçimde olan kare planlı çan kulesinin Suriye'deki ve bilhassa Şam'daki Emeviyye (Ümeyye) Camisi minarelerine çok benzemesi de bu efsaneyi destekleyen bir unsur olmuştur."

Öte yandan Hadîkatü'l Cevâmî'de farklı bir bilgi bulunmaktadır:

"Bânîsi Emeviler'den Mesleme bin Abdülmelik'dir. Hicretin doksan yedi (Eylül 715) senesinde Emeviler İslam Ordusu ile Çanakkale'den geçip, Edirne ve Selânik ve çevresini aldıktan sonra İstanbul'u muhasa-

Arap Camii'nin avlusundan görünümü.

Arap Camii'nin planı.

ra etmişlerdir. Abdülmelik'in kardeşi Süleyman da denizden donanma ile gelerek İstanbul'u kuşatmışken, Bulgar'ların hücumu ve diğer zorluklar sebebiyle sulhe mecbur olmuşlardır. Ancak Galata'yı feth ettiklerinden, hemen bu câmiyi inşa etmişlerdir. Adigeçen Mesleme 121 (738/739) senesi Şâm'da vefat etmiştir. Câmîye ait yapım bilgileri, orada bulunan bir şairin yazdığı beyitlerle kitabe haline getirildi."

Bu bilginin doğru olmadığı, daha sonra ve Mahmed Ra'if tarafından yazılan ve M.1914 yılında basılan "Mir'at-ı İstanbul" kitabında belirtilmektedir.

Mehmed Ra'if şöyle demektedir; "Galata'da ve Azap Kapısına az bir mesafede bulunan bu binâ-yı âlî için bazıları Bizans'ın eski kilisesi demek de iseler de doğru tarihsel bilgilere göre Cenevizliler tarafından Katolik kilisesi olmak üzere inşâ edildiği şüphesizdir. Fakat ne isim ile tanındığı bilinmemektedir. Hicretin doksan yedinci ve mîlâdın onbirinci asrında Salâtîn Devlet-i Emeviyye'den (Emevi Devleti'nden) Mesleme bin Abdülmelik hazretleri tarafından camii şerîfe tahvîl edilmiştir. Bu târihte Mesleme bin Abdülmelik hazretleri Gelibolu tarafından Selânik ve Edirne havâlisini feth ve zapt buyurduktan sonra İstanbul'u muhasara etmişlerdi.

Biraderleri Süleyman hazretleri de bahren (denizden) donanma ile gelmekle İstanbul'un fethini gerçekleştirecekken Bulgarlar'ın yardımı nedeniyle çekilmeye karar vermişlerdir. İşte bu sırada Galata'nın fethi gerçekleştiğinden, bu binâ hemen kiliseden camiye çevrilmiştir....."

Zaman içerisinde harap duruma gelen Cami, Sultan Üçüncü Mehmed (1595-1603) zamanında onarılmış ve 17. yüzyıl sonlarında çevresini saran evler yıktırılmıştır. Öte yandan, Azapkapısı'nda güzel bir sebille çeşme ile 1956'da yıktırılan bir sıbyan mektebini vakfeden Sultan İkinci Mustafa'nın zevcesi ve

Sultan Birinci Mahmud'un annesi olan Sâliha Sultan, Arap Camii'ni hem tamir ettirerek genişletmiş ve H. 1147'de (1734-35) yeni bir şadırvan yaptırmıştır.

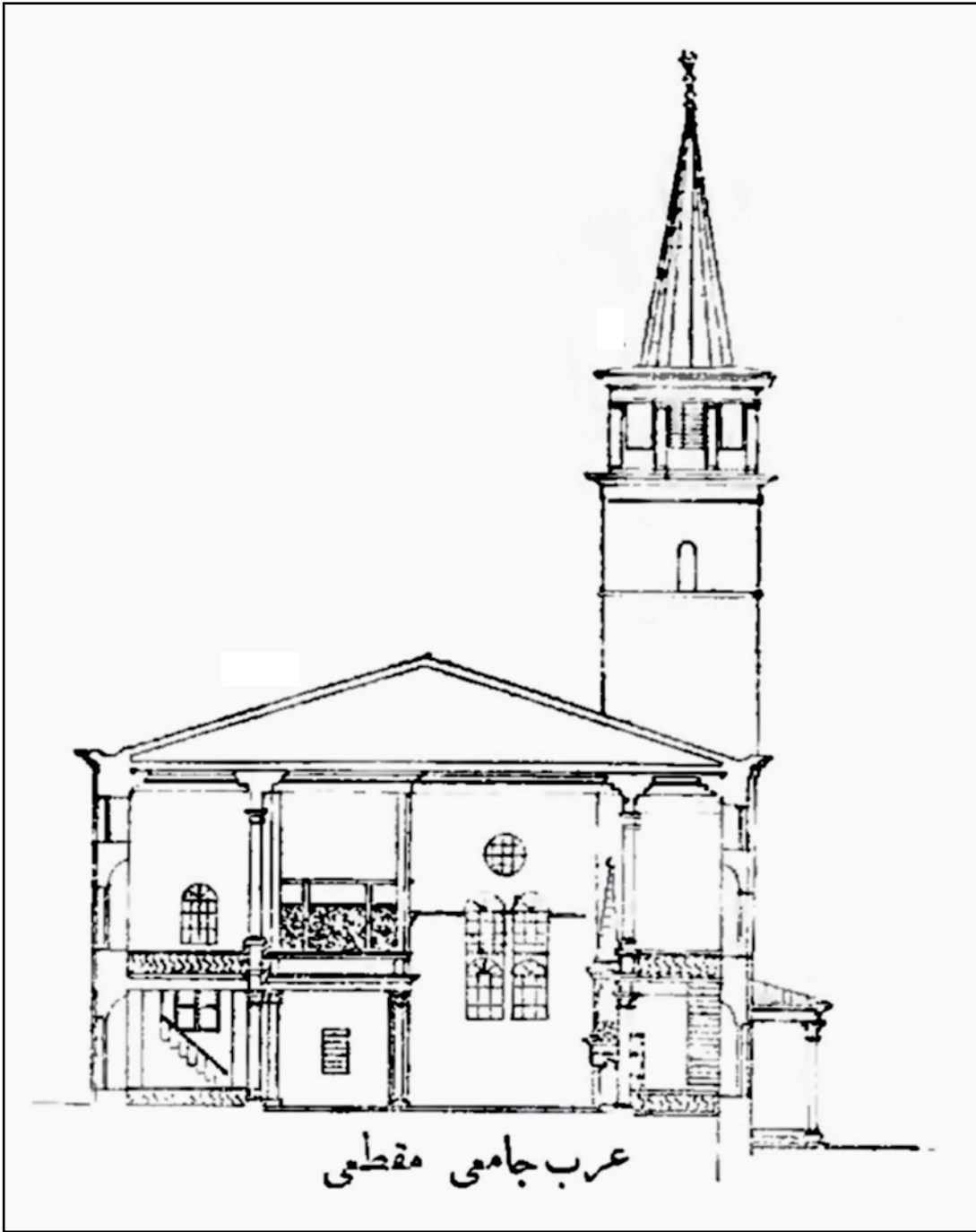
Prof.Dr.Semâvî Eyice; "Cami, 6 Cemâziyelevvel 1222'de (12 Temmuz 1807) bir yangın geçirmişse de hemen tamir edilmiştir. Bu tamir sırasında, Dîvân-ı Hümâyûn kâtiplerinden Hacı Emin Efendi tarafından bina'nın manzum bir tarihçesi yazılarak taşla işlenmiş ve bu levha mihrabın sağındaki duvara tesbit edilmiştir. Bu manzumede caminin esasının Mesleme'ye dayandığı uzun uzadıya anlatılmıştır." demektedir.

H.1285'te de (1868-69) Sultan İkinci Mahmud'un kızı Âdile Sultan, kocası Mehmed Ali Paşa ile birlikte avlunun altına bir sarnıçla, bugün görülen şadırvanı yenileyerek yaptırmıştır. Arap Camii'nin 1913-1919 yıllarında Giritli Hasan Bey idaresinde büyük ölçüde tamirine girişilerek çatısı kaldırılmış, avlu tarafındaki duvarı indirilip daha ileri alınmış, yeni bir son cemaat yeri yapılmış, içerideki mahfiller ahşap direkler üzerine yeniden inşa edilmiştir.

Bu arada döşemenin altında bulunan 14 ve 15. yüzyıllara ait yüzden fazla İtalyan mezar taşı

Arap Camii'nin avlusundaki şadırvan.

Arap Camii'nin kesit planı.

Arkeoloji Müzesi'ne kaldırılmıştır.

Minarenin alt kısmındaki duvarda da kiliseden kalma fresk resimlere rastlanmıştır.

Mihrabın solundaki hücre "Mesleme'nin çilehanesi" olarak düzene konmuş, dışarıda ise kaldırılan hünkâr mahfili merdiveni- nin yerinde rüya ile keşfedildiği söylenen bir Arap Baba merkadi düzenlenmiştir.

Hadîkatü'l Cevâmî'de bu konuda şöyle denilmektedir:

"Arap câmii Galata câmilerinin hepsinden büyük olduğundan Câmî-i Kebîr olarak anılmaktadır. Hünkar mahfili ve bir sütun üzerlerinde minber ve müezzin mahfili ile cemâat mahfilleri ve şâdırvanı vardır. Galata Mahkemesi bu câminin arkasındadır. Sultân Birinci

Mahmûd'un annesi Sâliha Sultân, Azapkapısı'nda sebîl ve çeşme yaptırdığı sırada, bu câmiyi de

tamir ve genişletmiştir."

Mir'ât-ı İstanbul'da, bina- nın Sâlihâ Sultan tarafından yapı- lınan mimârî değişikliklen hakkın- da şöyle denilmektedir: "... Bu bina dışarıdenn müstatil (dikdört- gen) şekil olarak âdî taştan inşa edilmiş ve üzeri beşik örtüsü ile örtülmüştür. Duvarları Eyyubilerin mîmârî tarzında yapılmış sütun- larla süslenerek donatılmış olup bu sütunların arasından pence- reler açılmıştır. Sokaktan içeri- ye girilen batı yönünde düzgün dikdörtgen şeklinde ve üzeri pi- ramit bir çatı ile kapatılmış bir kule vardır ki günümüzde mi- nare görevi yapmaktadır. Çevre- sinde birçok büyük ağaçlar var- dır..." denilmektedir.

Minarenin altındaki geçitte görülen tuğla duvar kalıntıları, Bizans devrine aittir Dikdörtgen biçiminde uzun bir yapı olan ca- minin son cemaat yeri 1913 yı- lında Arap mimarisi üslûbunda yapılmıştır.

Kible tarafındaki tonozlarda- ki kaburgalardan anlaşıldığı gibi gotik üslûptadır ve Latin kilise- sinden kalmıştır.

Bu kısma bitişik olan mina- re de altındaki gotik kemerli ge- çidi ile aynı devirdendir, kulenin üçüz pencereleri kısmen örülerek mazgal haline getirilmiştir.

(Devamı Sayfa 38'de)

Arap Camii'nin iç görünümü.

Arap Camii'nin kitabesinin birinci bölümü.

Arap camii'ndeki kitabenin üst parçasının açılımı:

Bu ma'bedin sana ahvâlin eyleye-
ni i'lâm
Ki kadrin anla bu beyt-i âtima kıl
ikrâm
Nîce nice seneler zûlmet içre çek-
di belâ
Ki sonra âna kerem kıldı hazret-i
Mevlâ

Âna göre idesin sânına anın ta'zîm
Ki dergenihde Hûda sana da ide
tekrîm
Tazarru'y la salât ü selâma kâ'im
ol
Cenâb-ı hazret-i Bârî'ye maksadın
ise yol
Kabûl idüb umarız cürmümüzi ide
meğfûr
Bu hâke yüz süreni dergehinden it-

mez dür

Ki doksan altı sene geçmiş idi hic-
retten
Henüz bu dîne reha gelmişidi fet-
retten
Çün oldu Vâlid bin Abdülmelik
halîfe-i dîn
Yezid'in eylediği fitneler bulub tes-
kin
Murâd idüb feth-i Kostantiniyye'ye
o sefer
Ki kıldı Mesleme-i nâmdan serasker
Ki bir gün eyledi İslâma Mesleme
hutbe
Diyâr-ı Rûm'a azimetle oluruz rütbe
Bu feyz-i rahmet-i Rahman'ı halka
arz ideyüz
Kabul itmeyen âdemle cengi farz
ideyüz
Bu va'zı gûş iden Urbandan elli
bin âdem
Ta'ahhüd iylediler tâbî'in ile ol
dem
Sahabeden nice kimse kıldı bile se-
fer
Cenâb-ı Hakk'a tevekkülle oldılar
rehber
Kona göçe giderek da'vet eyleyerek
Ki halka "eşhedü en la ilâhı" söy-
leyerek
Diyâr-ı Rûm'a gelüb evvel bu şeh-
ri feth itdi
İçinde bulduğu emvali ceyşe bahş
itdi
Bu beyti mâl-i ganimetle eyleyüb
ma'mûr
Ki nâmı oldu Arab Câmi'i ile meş-
hur
Tekfûr-ı Rûm gelüb dergehine yüz
sürdi
Haracı vermeğe deruhde eyleyüb
turdı
Recâsın itdi kabul ana virdi
peymânı
Aman aman deyene budur emr-i
Yezdânî
Yedi sene bu şehirde ikâmet eyle-
diler
Bu bargâh-ı Huda'da ibâdet eyledi-
ler
O demde oldu Dimeşk içre fitneler
peyda
Kim, itdi âlemi lertzân ve dilleri
şeydâ

Kitabenin birinci bölümün anlamı:

Bu mabedin durumunu sana bildi-
reyim
Ki değerini anla, bu beyitlerle sun-
duğum
Birçok seneler zulümle zorluklar
çekti
Ki sonra ona hazreti Allah lutuf

etti

Ona göre kendisine saygı gösteresin
Ki huzurunda Allah sana da yazsın
Yalvararak selam verip namazını kıl
Amacın Yaratan hazretlerine yol ise
Kabul edip umarız suçlarımızı affet-

sin
Bu toprağa yüz süreni huzrundan
etmez

Ki Hicret'ten doksan altı sene geç-
mişti

Bu dine henüz rahatlıktan uyuşuk-
luk gelmişti

Çünkü Valid bin Abdülmelik hali-
fe oldu

Yezid'in yaptığı fitneler yatıştırılmıştı

O kez Konstantiniye'yi (Bizans'ı)
feth etmeyi isteyerek

Mesleme isimliyi askerin başına ge-
tirdi

Bir gün Müslümanlara, Mesleme
hutbe okudu

Rum diyarına giderek rütbe sahibi
oluruz diye

Bu Allah'ın rahmetli bilgisini halka
söyledi

Kabul etmeyen kişilerle kesin sava-
şırız

Bu konuşmayı duyan aşiretten elle
bin kişi

Ona bağlı kalmaya söz verdiler

Sahabeden birçoğu da sefere katıldı
Allah'a boyun eğerek rehber oldu-
lar

Dura kalka giderek davet ederek
Ki halka "eşhedü en lâ ilâhe" söy-
leyerek

Rumların diyarına gelip, onceden
şehri feth etti

İçinde bulunduğu durumu askerle-
re anlattı

Bu yeri mal ve ganimetle zengin-
leştirerek

Ki ismi Arap Camii olarak tanındı
Rum Tekfuru gelip toprağına yüz
sürdü

Haraç vermeye hazır olduğunu söy-
leyip durdu

Ricasını Kabul etti ama yemin et-
tirdi

Aman diyene Allah'ın emiri budur
Yedi sene bu şehirde kaldılar

Burada Allah'ın huzurunda ibadet
ettiler

O sırada Şam'da söylentiler çıktı

Kim alemleri titretti ve gönülleri fet-
hetti

Arap camii'ndeki kitabesinin alt parçasının açılımı:

Biraderi ki Süleyman olub halîfe-i
Şam Kemâl-i adille İslama viridi
istihkâm

Arap Camii'nin kitabesinin ikinci bölümü.

Ki kıldı Mesleme'yi kendi yanma
da'vet

Bin atlu ile suvar olub eyledi av-
det

Kusur-ı askere de düşdi hastalık-i
vâfir

Aman ahdi bozub fürce bıldı ol

kâfir

Huzur virmeyüb ol ceysi kıldı

âzürde

Bu gamla her biri tekrar uğrayub
derde

Tasavvur eylediler sulh ber-karâr
olmaz

Ki başsız askere hiç kimse pâydar
olmaz
Ne çâre anladılar za'f geldi İslama
Bakıyye asker ile toğrı gıtdiler
Şam'a
Tekfur anı işidüb geldi şehri seyr
itdi
Nizâm-ı minber ve mihrabı bozdı
deyr itdi
Ki bunda çok seneler kefareyn ey-
leyüb icra
Bilürse kendi bilür hikmetin anın
Mevlâ
Ki sonra pak neseb fahr-i âl-i
Osmândan
Cihanı eyledi âbâd şevket ve sâni
Müyesser oldu bu Kostantmiye'ye
fethi ana
Ebû 'l-feth dimek ol pâdişâha oldu
seza
Sekiz yüz elli yedide bu şehri feth
itdi
Cihanda sikkeyi mermerde hakk
idüb gitdi
Nice cevâmî' ve mescidler eyleyüb
bünyâd
Du'âlar eyleyelüm haşre dek ola
âbâd
Huda kıldı o şehrin rûh-i pâkine
rahmet
Ki dergehinde dahi bula izzet ü
rif'at
Rıcam odur ki nakle nazar eyleyen
ihvan
Makale nâzımına fatiha kıla ihsan

**Arap camii'ndeki kitabenin alt
parçasının anlamı:**
Kardeşi Süleyman halife olup
Şam'da yüce adaleti ile müslüman-
lara kuvvet verdi
Ki Mesleme'yi yanına davet etti
Bin atlı ile yola koyulup geldi
Askerler çok hasta olarak zayıf
kaldılar
O kafir yeminini bozup ara verdi
Huzur vermeyerek o askerleri üzdü
Bu üzüntüyle her biri dertlenerek
Barış yapmaya karar vermek iste-
diler
Ki başsız kalan askerle kimse sağ-
lam duramaz
Çaresiz anladılar İslam'a zayıflama
geldi
Kalan askerler ile doğru Şam'a git-
tiler
Tekfur bunu duyup geldi onları
seyretti
Minber ve mihrabın düzenini boz-
du kilise yaptı
Ki burada yıllarca kefereler kendi
dinlerini uyguladı
Bilirse kendi bilir onun hikmeti-

ni Allah
Ki sonra Osman'ın soyundan temiz
huylu
Dünyayı bayındır etti heybeti ve
ünüyle
Bu Konstantiniye'nin fethi ona kıs-
met oldu
O padişaha Fatih demek uygundur
Sekiz yüz elli yedide bu şehri feth
etti
Dünyada sikkeyi mermere kazıyıp
gitti
Birçok camiler ve mescitler yaptırdı
Kıyamete kadar bayındır olması
için dualar edelim
Allah o şehrin temiz ruhuna rah-
met etti
Ki huzurunda değer ve yücelik
bulsun
Rıcam odur ki anlattıklarımı oku-
yan dostlar
Yazarak anlattıklarımıza fatiha ba-
ğışlasınla

(Sayfa 36'dan devam)

Mihrap ve hünkâr mahfi-
li ile yan kapıların dış çerçe-
veleri barok üslûpta oldukları-
na göre Sâliha Sultan'ın tamirin-
den kalmış olmalıdır. Bunlar, kıb-
le duvarına komşu bazı pence-
relerden kalan izlerden görüldü-
ğü gibi daha önce gotik biçimde
iken tamirlerde değiştirilmiştir.

Caminin bitişiğinde bulundu-
ğu, bilinen Ali Paşa'nın hayrâtı
1106 (1694-95) tarihli çeşme
ise bugün mevcut değildir. Fakat
cami duvarına bitişik kitâbesiz
iki çeşme bulunmaktadır. Cami-
nin zaman içerisindeki diğer ta-
mir ve tadilatına ilişkin olarak,
Mir'ât-ı İstanbul'da şöyle denil-
mektedir: "Bu cami 1222 cema-
ziyelevveinin sekizinci günü (14
Temmuz 1807) oluşan yangın ile
harab olmuş ve tekrar yenilen-
miştir. 1285 (1808) senesi meka-
nı Cennet olsun Adaletli Sultan
Mahmud Hân hazretlerinin mer-
hum kızı Âdile Sultan hazretleri
tarafından bir mükemmel sarnıç
inşâ olunduğu gibi bir de şadırvan
yenilenmiştir..."

Koyu renkli kısım, bir kilisedeki Prothesis'in yerini göstermektedir.

Osmanlı' devrinde Galata Çavuşu ve Çıqlak

غلط جاووشی

Mahmud Şevket Paşa
Osmanlı Asker Teşkilatı ve Kıyfetleri
Harbokulu Matbaası 1325 1907)
Çeviren: H.Veyssel Güler yüz

Galata Çavuşu

Tersane askerinden olan işbu çavuş başına mavi püsküllü fes giyip fesin üstüne ucu saçaklı puşi sarar ve arkasına kolsuz kısa bir salta ve bacağına potur biçiminde mavi bir şalvar giyip beline kuşak bağlar ve bu kuşağa bir bir çift tabanca ile bir bıçak sokup ayaklarına kırmızı yemeni giyerdi. Bıçakla tabancalar gümüş kaplı ve yaldızlı olmak gerekirdi.

Sağı koluna bir çapa ile (31) işareti dövülmüştür. Çapa mensub olduğu bölüğün alameti olup bölüğe işaretdir ve (31) de bölüğünün numarasıdır.

Galatanın inzibat durumu eskiden tersaneye ait olduğundan bu semte «galata çavuşu» ünvanıyla bir çavuş memur olur ve «voyvoda» karakolhanesinde otururdu.

Çıplak

Tersane mensuqyârından ve «Küçük Hüseyin Paşa çıplakları» adıyla tanınan müfreze erlerindendir. Bunlar resimde görüldüğü üzere başlarına mavi püsküllü bir fes giyip arkalarına kenarlı sırma harc ile süslü kolsuz bir salta ve bacaklarına kısa ve paçaları kırmızı harçlı bir şalvar giyip bellerine kırmızı kuşak sarar ve kuşaklarında bir çift tabanca ile uzun bir bıçak taşırlardı. Baldırları ve omuza kadar kolları daima çıplak bulunurdu. Resmin kola dövülen balık resmi kendi bölüğünün alameti olup (25) de bu bölüğünün numarasıdır.

Çıplak müfrezesi Küçük Hüseyin Paşa'nın kaptanlığı alması zamanında oluşturulduğundan onun adı olarak olunurdu.

Bu müfreze çavuşlarıyla erlerinden bir kaç kişi resimde gösterilen resmi kıyafet ile daima kaptan paşanın refakat ve istishabında bulunurlar idi.